

COTA 24021

Sublit

INVENTAR G. 13873

Începu să se roage în fiecare seară, ogîrcit în patul ce se nemerea să-l aibă, cu fața veșnic spre perete, în vreme ce camarazii lui jucau cărți, beau, fumau și urlau injurături redivivite. Simțea o nevoie mare să se prostearcă, să se umilească, să ceară un ajutor supraomnesc. Numai Dumnezeu ar fi putut să-i mai dăruiască o mișcare adevărată, un leac alinător.

În fiecare seară repeța cu desrădedyde, fierbinte, ca un copil băhț de o mamă vitregă:

— Tatăl nostru care ești în ceruri ...

și adormea veșnic cu Dumnezeu pe buze ...

L. I. Rubcann

SCRIITORII ROMÂNI CONTIMPORANI
PAGINI ALESE

333893

L. REBREANU

NUVELE

BUCUREȘTI
EDITURA LITERARĂ „CASA ȘCOALELOR“

1921

13873-

C/55

240 21
Dublet

Re 247/06

Biblioteca Centrală Univer.
Bucuresti
Cota 2402 1 dublet
Inscrip. G. 13873

TOATE DREPTURILE REZERVATE

B.C.U. Bucuresti

G13873

ÎNSEMNĂRI BIOGRAFICE

D. Liviu Rebreanu s'a născut la 27 Noembrie 1885 în comuna Târlisiua, județul Solnoc-Dobâca (Transilvania). Copilăria a petrecut-o în Maieru (jud. Bistrița-Năsăud), unde a făcut și școala primară sub tatăl-său care a fost învățător. Cursurile secundare le-a început la liceul românesc din Năsăud, le-a continuat la liceul german din Bistrița și le-a terminat la liceul unguresc din Sopron. Apoi a urmat Academia «Ludoviceum» la Budapesta, fiind în acelaș timp înscris la Universitate și ascultând cursuri de filozofie și literatură modernă. A fost un răstimp ofițer, dar a dimisionat curând, debutând în literatură, cu povestiri, la «Luceafărul» din Sibiu. În 1910 a trecut la București unde, după grele încercări, s'a stabilit definitiv. A colaborat la «Convorbiri critice și apoi pe rând la mai toate revistele de seamă. A editat, împreună cu d. Mihail Sorbul, prima revistă de teatru «Scena». A fost mai mulți ani critic teatral al ziarului «Rampa» și la diferite alte ziare și reviste. A scris numeroase povestiri, schițe și nuvele, adunate în mai multe volume, o comedie în trei acte reprezentată și premiată de Teatrul Național, un roman în două volume, etc.

BIBLIOGRAFIE

Frământări, nuvele și schițe, editura «Librăria Națională», Orăștie, 1912.

Golanii, nuvele și schițe, editura H. Steinberg, București, 1916, ediția a doua (4—8 mii).

Mărturisire, nuvele și schițe, «Biblioteca Căminul», București, 1916.

Răfuiala, nuvele și schițe, editura Alcalay, București, 1919.

Calvarul, povestire, editura Alcalay, București, 1919.

Cadrilul, comedie în trei acte, jucată și premiată de Teatrul Național, editura Alcalay, București, 1919.

Ion, roman, editura «Viața Românească», București, 1920.

Catastrofa, trei nuvele, editura «Viața Românească», București, 1921.

PROȘTII

Când să iasă Nicolae Tabără din casă, se poticnì în prag și cât p'aci să se prăvale cu dāsagii de-a umăr cum erà.

— Bagă de seamă, bărbate, — îi zise nevastă-sa cu glasul răgușit de spaimă — bagă de seamă să nu pățești cevà, că asta nu în-seamnă bine!

— Ia taci mulcòm, măi drace, nu-mi tot cobì a rău! — mormăi Nicolae necăjit, bojdicăind până în mijlocul ogrăzii. Da' ce să pățesc? — urmă apoi mai răspicat. Numai voi s'aveți grije să nu-mi ticluiți vre-o poznă până ce ne întoarcem noi... Să fii cu ochii în patru la pologul' ceta din livadă, să nu-l lași să vi-l mânânce toți câinii!...

Mai boscorodî el vre-o trei vorbe, apoi își scoase pălăria de paie zdrențuită, își făcî cruce, închinându-se ca la mătanie, și rosti domol:

— Doamne-ajută!...

Pe urmă își îndesă pălăria în cap, tuși de două ori, scuipe ascuțit și se întoarse spre feciorul său, care așteptă somnoros deoparte:

— Hai, băiete, să pornim, să nu întârziem!...

Femeea, luminându-le din prag cu felinarul, adăogă și ea cu mintea ei cea proastă:

— Așa, așa, grăbiți-vă, să nu vi se întâmple ceva... Dumnezeu să v'ajute!...

Dar Nicolae n'o mai auzî. Ieșise repede din curte și o apucase cu pași voinicești pe ulița ce se întindea ca un brâu albineț printre casele pitite în noaptea de păcură. În urma lui feciorul tândăleă, ca un mânz trudit, ciulind urechile și uitându-se când în dreapta, când în stînga, parcă i-ar fi fost frică să nu se năpustească cineva asupra lor.

În colțul ulicioarei ce duce la gară felinarul funinginit împrăștiă o lumină gălbuie,

mucezită. Umbrele pervazurilor se tolăneau rășchirate ca degetele unei mâini uriașe și se prăpădeau îndată în beznă.

— Taci că-i bine! — răsufală Nicolae, oprindu-se o clipă sub felinar.

— Oare n'o fi trecut? — bâlbâi feciorul ca să zică și el ceva.

— Da' de unde! Doar l-am fi auzit șuerând! — făcù bătrânul cu mândrie, urnindu-se iar înainte.

Gara erà pustie toacă. Numai într'un ochiu de fereastră clipeceà flacăra bolnavă a unei lămpi de veghere. Cele trei perechi de șine licăreau ca niște dungi de argint sub pâlparea luminii chircite.

— Bine că ne vedem aici — blodogorì Nicolae Tabără, scârjâind prundișul peronului cu pașii săi apăsați. De-acù poate veni când i-o plăceà, că nu mi-i frică...

Dibuiră amândoi prin întuneric, căutând vre-un locșor unde să se adăpostească până va sosi trenul. Feciorul mai îndrăzneț, se apropiă de ușa sălii de așteptare și puse încetinel mâna

pe clanță. Eră încuiată. Zărî în stânga ușii o bancă, o pipăi cu băgare de seamă, parcă s'ar fi gândit să se așeze sau nu, stătù o clipă la îndoială și însfârșit se lăsă alături pe lespede de peatră dinaintea pragului. Bătrânul își lăsă sarcina pe bancă și se cocoloși și el lângă fecior.

— Pesemne-i cam devremior — se scânci feciorul într'un târziu cu glas potolit.

— Pesemne... Om așteptă, ce să facem? — răspunse Nicolae obosit.

Și de-acum amuțiră amândoi. Priveau duși încoace-încolo, se așezau mai bine pe lespede și gemeau înăbușit în răstimpuri, parc'ar fi fost strânși în curele.

Cerul se mai răzbunase. Pete vinete-șterse, presărate rar cu stele, se deschiseră prin volbura neagră de nouri. Și întunerecul începù a se limpezi. De jur-împrejur linii spălăcite, nehotărâte, tremurau în beznă. Coamele dealurilor din față, ca un tăiuș de fereastră uriaș și hodorogit, se desemnau din ce în ce mai lămurit pe pânzișul cenușiu al văzduhului, iar

deasupra lor coroanele plopilor bătrâni de pe țărmul Someșului se ridicau negre, ca niște mâini amenințătoare. Gâlgăitul trudit al apei rătăceà prin aer ca tânguirile neînțelese ale unor oameni prăpădiți de nevoi.

Flăcăul se cotoșmăni mai bine pe lespede, își aduse genunchii până la nas și, cuprinzându-i cu amândouă brațele, bâiguì scurt și muștrător:

— Nu mai vine...

— Nu — tuși Nicolae scotocind în chimir după lulea. Aprinse și începù a păcâi alene, nepăsător, scuișând des și țâșnitor printre dinți.

Gara cu magaziile ei sure începù a se desbrăcà de întunec. Un vânt aspru, tomnatec vâjâià prin porumbiștea dimprejur, scutură stăruiitor olanele coperișelor. Iar peste linie, ascunsă sub sălcuile zăvoiului, hruba de nuiele a hamalului răsări și ea, trezită din somn, cu ochiul ei roșu, plâns și ars de sărăcie.

Dinspre târg deodată se desluși sgomotul unor pași târâți, greoi, însoțiți de gemete în-

fundate. Feciorul ridică fruntea și trase cu urechea:

— Vine cineva — zise înăbușit.

Portița zăplazului scârțâi prelung și o babă gârbovită ca un gânj, cu fața sbârcită ca o hribă uscată, se apropia de drumetu.

— Oare n'am întârziat, oameni buni? întrebă dânsa îngrijorată.

— Nu, lele, nu — murmură Nicolae cu pipa între măsele. Da' până unde? adăogă apoi cu jumătate gura, în vreme ce baba se ghemui pe bancă gâfăind ca un dobitoc trudit.

— Până la Beclean, — răspunse ea pițigăiat, ștergându-și obrazii cu mânecile cămășii. Numai până la Beclean... A — vai de sufletelul meu, ce-am alergat!... Mă temeam să nu întârziu, Doamne ferește, de năpraznicul ăsta de tren, că mi s'a părut că-l aud șuerând, când eram pe la biserică. Uuf! Toată-s un lac de apă... Și dumneavoastră-l așteptați?

— Il așteptăm și văd că nu mai vine...

— Vă duceți departe?

— Ba nu... Până la Salva...

— Apoi ce să faci? Cată să ne sfărăm și să ne izbim, dacă vrem să trăim în pâr-dalnica asta de lume... Așa... Ce să facem?

Și iar mocniră, acum tustrei, oftând și gemând în răstimpuri, cum fac țărani când nu mai știu ce să vorbească.

După o bucată de vreme un felinar verde ieși din cocioaba hamalului. Lumina gâtuită se bălăbăneă necurmat, dispăreă și iar se vedeă.

— Aha — tresări flăcăul — de-acù îndată sosește.

Felinarul se mări din ce în ce și pe urmă se desluși și chipul negru, bărbos al hamalului.

— Să deă Dumnezeu bună dimineața — făcù Nicolae trăgănat și smerit, sculându-se și dându-se la o parte.

— Noroc — bombăni scurt hamalul.

— Oare vine de grabă, domnule? — întreabă și baba apropiindu-se un pas spre hamalul care înjură necăjindu-se să potrivească cheea în broasca ușii.

— Ce-mi tot dârlăești aici, babo? Ce-mi bați capul și dumneata? Nu cumva ți-ai țineă

gura? — se rățoi deodată hamalul, semet în sufletul său rânced că poate certă și el pe cinevâ care-i mai slab decât dânsul.

Apoi, încetul cu încetul, gara se desmorti. Prin săli, pe peron, luminile lămpilor începură a răspândi raze palide, cârcălite care tremurau și se îngrămădeau pe fețele încrețite ale celor ce așteptau. Pe ulicioară se auzeau tot mai des leopăiturile pașilor grăbiți. Când și când uruitul roților unei trăsuri înjungheă văzduhul, se întetea apropiindu-se și se tăia brusc; urmă gâfâitul cailor trudiți, vorbele repezi, aruncate din vârful limbii, ale celor ce sosiau...

Și sala de așteptare gemea de lume. Țăranii, cu fețele supte, cu umerii obrazilor ieșiți în afară, cu barba și mustățile sbârlite, se îmbulzeau devalma printre muncitorii spâni, cu obraji ca cenușa, îmbrăcați în straie nemțești murdare și ferfenițite.

Apoi deodată, dintr'o odaie vecină, șeful gării eși somnoros, bosumflat, învăluit într'o mantă groasă, și intră în biurou trântind ușa. Se certase cu nevastă-sa, fiindcă îl sculase mai

devreme cu cinci minute, și acum erà furios pe toată lumea. Printre oamenii din sală se răspândiră ca fulgerul șoaptele: «Biletele! Vine-ăl ce dă bilete!... Haideti la bilete!» Șeful însă se plimbă plictisit, încoace și încolo, cu ochii jumătate închiși, apoi se oprì, se întinse de câteva ori de-i pocniră oasele, își aruncă privirea spre ceasornicul din perete și se repezì pe peron unde prinse a trece în revistă pe pasagerii care tropăiau din picioare sgribuliți de frig.

Înșfârșit geamul ghișetului se deschise și pe marmora soioasă începură a zângăni banii asvârliți în pripă. Nicolae Tabără cu feciorul său se umeriră și dânsii cu zor spre rampă, strângând în pumnii înclestați paralele umezite de sudoare. Dar un coșcogea vardist se răpști la ei aținându-le calea:

— Unde vă burdușiți, he? Nu puteți așteptă până vă vine rândul?... Ei, drăcia dracului!...

Il înșfăcă pe Nicolae scurt de guler și-l bruftuì îndărăt, apoi, întorcându-se către un domn îmbrăcat bine, se ploconi zâmbind:

— Pofțiți, domnule, pofțiți înainte!...

...Din depărtare un șuer prelungit și răgușit spintecă aerul.

— Vine, vine! — fierbeà lumea neliniștită îmbâcsindu-se în ruptul capului spre ghișet.

— Fă-ți bunătate, domnule, și ne dă două până la Salva, că ne lasă aici mașina! stăruî Nicolae Tabără din doșul rampei întinzând mâna cu gologanii peste capetele oamenilor.

— Gura, prostule! — îl împunse șeful morcănos aruncându-i o privire eruntă și disprețuitoare, apoi închise repede ferestruica.

Țăranii se holbară uluiți unul la altul.

— Cre' că nu ne dă? — se auziră printre dânșii câteva voci pline de spaimă, în vreme ce o buduhaiță de femei limbută strigă în gura mare:

— O, bată-l scârba să-l bată, că mânios l'a mai făcut Dumnezeu!

Șeful însă se duse numai la aparatul telegrafic unde bocăni de două ori, pe urmă iar se întoarse la geam.

Și trenul se apropià mâncând pământul

Scârțâitul sfâșietor al roților, pufăitul obosit al locomotivei se contopiau într'un răzbubuit surd, aspru, care creșteà mereu. Apoi repede intră în gară și se oprì brusc. Conductorul sări jos cel dintâiu și urlă hodorogit:

— Năsăud... o minutăăă!

Câțiva călători coborâră grăbiți luptându-se să străbată printre cei de pe peron, care năvăliră furtunatic asupra vagoanelor.

— Unde mergeți proștilor? — răcnì conductorul către țărani care alergau zăpăciți în sus și'n jos neștiind unde să se urce. Nu acolo mă! Mai la vale, prostule, mai la vale-s vagoanele pentru boi!

Conductorul strigà și zâmbeà mulțumit în sine că a spus o glumă minunată. Când și când aruncà priviri pline de înțeles unui domn bondoc care se uità la dânsul și-l ascultà cu un surâs de admirație pe buze...

La ghișet lumea se rârise deabinelea. Abia vre-o câțiva țărani bătrâni și slăbănogi mai forfoteau și se înghesuiau parcă ar fi stat pe jăratec. Nicolae cu feciorul și cu baba, care

acum se țină de dânșii ca scaiul de oaie, alergau neîncetat dela un capăt al rampei la cellalt, priviau rugător în răstimpuri la vardistul care le răspundeà printr'o încruntare din sprâncene și la șeful care țacănea biletele și-i măsură cu sulite de dispreț când din întâmplare îi cădeau înaintea ochilor. La urma urmelor însă ajunseră și ei la ferăstruică.

— Două până la Salva — zise Nicolae pleștit, numărând gologanii unsuroși pe tabla albă de marmoră.

— Altădată să te înveți minte, bădărane — îi sâsâi șeful aruncându-i biletele.

— Iartă, domnule, iartă-ne și nu ne năpăstuî — bâlbâi bătrânul umilit. Că noi suntem proști, păcatele noastre... Pesemne așa ne-a lăsat Dumnezeu, proști și necăjiți și nepricepuți, păcatele noastre... Da dumneavoastră trebuie să fiți mai iertători, că sunteți oameni învățați și....

— Hai, pleacă d'aici, prăpăditule, pleacă să nu te mai aud flecărind! Mi-e scârbă și-mi vine rău când vă văd — izbucni șeful cu glas

dogit și ștrâmbând din naș, apoi trânti geamul și scuipe cu greață.

Nicolae Tabără stătù o clipă nemișcat, clătină încetinel din cap, întrebător și nedumerit, pe urmă ieși sprinten, urmat de fecior și de babă. Când ajunseră pe peron auziră glasul așcutit al conductorului :

— Gataaa!

Se repeziră tustrei înainte, spre locomotivă, apoi la mijlocul drumului își luară seama și se întoarseră.

— Urcă-te, mă, urcă-te, bătù-te-ar Dumnezeu să te bată, prostule!—sbârnâi prin aer vocea aspră a conductorului.

Nicolae se avântă pe scările unui vagon în ale cărui ferestre zărise capete de țărani. Se cățără de clanță și o smuci cu putere, dar ușa nu îngădui. Și trenul șueră prelung și începù a bubui și a fosăi.

— Urcăți-vă, mă, urcăți-vă! — fulgeră din nou conductorul bătâind din mâini și din picioare.

Bătrânul se dădù repede jos și se asvârli

la altă uşă, în vreme ce trenul începù a înainta vuind, iar baba se boceà amarnic frângându-şi mâinile. În clipa aceea însă conductorul se năpustì ca o viespe asupra lui Tabără, îl înhăţă de după cap, îi trântì un pumn în ceafă şi-l îmbrâncì pe scări la vale... Feciorul cu baba stăteau deoparte ca doi poiciumbi şi se uitau cu ochii sticliţi de spaimă.

— Să vă sculaţi mai de vreme, putregaiule, şi să nu mocoşiţi, fire-aţi ai dracului să fiţi—le mugì conductorul dispărând într'un vagon.

Nicolae Tabără se prăvăli grămadă cu obrazul în prundiş şi sângele îl podidì pe gură şi pe nas. Şi așa rămase un dram bun de vreme, neclintit ca un mort. Creerii îi hăuiau, iar sufletul îi sângerà şi-l dureà mai straşnic ca ranele feţei. Apoi se ridică încetinel, clătînându-se pe picioare, îşi şterse sângele cu poala cămăşii şi aruncă o privire mută în urma trenului, care se pierdeà în ceaţa zorilor. Un val amar de vorbe îi răsări în suflet, dar buzele lui crâmpoţite de-abià putură rostì oftând:

— Nu v'ajute Dumnezeu sfântul!...

Printre nouri bolbocați în văzduh, la răsărit, o trâmbă de lumină cireșie se svârcolea și se întetea. Tabără își avântă povara în spinare și porni încet înainte pe o cărare spinosă, cu capul plecat, cu inima urnită, iar feciorul și baba, tăcuți și îngândurați, îl urmară pârjol... Din noianul negru de nouri însă, soarele scaldat în sânge își înălță biruitor capul și împrășcă în fețele drumeților o beteală de raze purpurii.

DINTELE

I

Intr'o noapte dăscălița Aglaia Bujor se trezi learcă de nădușeală, gemând și bâiguind ca un om bolnav.

— Vai de mine și de mine!... Oare ce-i?...
Aaa...

I se părea că nu i-e bine, dar nu-și putea da seama ce o doare. Se uită împrejur cuprinsă de o frică neînțeleasă. În odaie însă, stăpâneă un întunec tulbure, cenușiu, din care de-abia se deslușiau cele trei geamuri, ca niște lespezi muruite cu leșie, și o tăcere limpede, subțire ca pânza de păianjen, tremurată de respirațiile tihnite ale celor ce dormeau.

— Uf!... uuuf! — suspină dăscălița după un răstimp de aiureală, pipăindu-și tâmplele. Apoi

Bâjbâi cu mâna pe scaunul din preajma căpătâiului și, găsind un chibrit, aprinse în pripă lumânarea. Valuri-valuri de raze sprintene se împrăștiară prin toate ungherele, în vreme ce femeea, ridicându-se în pat, își făcù cruce dârdâind și începù a murmurâ frânturi de rugăciuni cu ochii ațintiți la o iconiță sfântă din perete.

Pe urmele luminii răsăriră în casă o droae de umbre ciudate care se alungau, se rășchirau și scădeau, împestrițând pereții cu chipurile lor jalnice. Tavanul cu grinzile groase, măslinii parcă se legănă și el agale peste vâlmășagul de haine și mobile încremenite care pe unde le apucase cea dintâi bătaie de aripă a nopții. Numai cuptorul, culcat într'un colț ca un bivol, se holbà neclintit spre fereastră cu ochiul său negru ca o prevestire urâtă.

— Patru! — șopti Aglaia privind la ceasornicul ce țacăneà morocănos pe scaun. Mai este un ceas bun până 'n ziuă... Doamne păzește-ne de toate relele!

Se închină iar, acuma împăcată, se dădù jos

din pat, bău de dușcă un pahar de apă și pe urmă porni să se culce. Își șterse tălpile cu palma, își potrivi pernele și se întinse pe spate. În clipa aceasta însă un junghiu subțire ca un ac, o fulgeră prin falea de jos, îi sgâlțâi de câteva ori gingiile și dinții, și apoi încetă numai decât, lăsând în urmă-i o amorțeală grea, năbușitoare.

Dăscălița Aglaia dintru'ntâiu nu putuse zice nici vai. Se apucase numai cu pumnii de gură, apăsând și strângând cu desnădejde. Dar, după ce se desmeteci și i se mai potolî durerea, își trecu mâinile peste față, își netezi părul ce i se încălcise pe frunte și șoșăi cu buzele uscate:

— Aaa... vai de mine! Ce-i asta!.. Vai de mine! Uite, afurisitul de dinte cum începe să mă chinuiască! Uite!.. Tot ăsta m'a sculat și adineaori, da, da... Vaaai de mine!...

Bolborosind mereu, scoase de subț perna o năframă gălbuie cu pui și-și înfășură cu dânsa fălcile, gura și nasul.

— Ce, Doamne, o mai fi având? — se

gândi dăscălița Aglaia, sgârcindu-se înfrigurată subt plapomă. O fi dintele cel de aseară, de bună seamă că numai acela trebuie să fie... Vezi, vezi! S'o fi smintit când am mușcat din cojița cea uscată de pâine. Se clătină, ciolanul naibii, mai de mult și mă necăjiă, dar acū își face de cap... de cap își face. Dacă m'o ținea tot așa, nu știu ce Dumnezeu să...

Junghiul însă o arse din nou, mai prelungit, mai păgânește. Capul dăscăliței începù a clocoti de durere, parcă i l'ar fi strâns în niște benzi de fier înroșit.

— Vaaai!.. gemù dânsa cu doi stropi mari de lacrimi în colțul ochilor. Oare ce vreă dintele ăsta? Ce-e-e vreaaa?.. Așa cevà n'am mai pomenit de când trăiesc. Un dinte blestemat să-ți facă atâta pacoste?.. Ooof!... Pese-mne i-e voia să cază, Doamne ferește, De, omul îmbătrânește și...

Se întrerupse brusc, înspăimântată de gândul acesta.

— Încă nu, încă nu! — șopti îndurerată.

Nu vreau să rămân știrbă, mai bine moartea! Ș'apoi tocmai dintele din față! Să ai tu colo în loc de dinte un loc negru... fff! Incaltea de-ar fi o măsea, treacă-meargă, dar... Nu pot! Mai degrabă să știu că are să-mi bubuie capul ca o căldare de smoală aprinsă, decât să rămân știrbă de tânără...

Era de treizeci și nouă de ani.

De-acuma însă durerea i se încuibă în fălci și n'o mai slăbi de loc. Cloceà acolo, pâl-pâià și sfârâià ca un vierme ce roade fără încetare. Junghiurile din ce în ce mai întetite o cutremurau din creștet în tălpi, făcând-o să închidă ochii și să-și înțelește dinții. Iar ea gemeà din când în când, oftà, se loveà cu pumnii în piept mormăind:

— Vreà să mă omoare, afurisitul... vreà să-mi scurteze zilele...

Insfârșit începù a mătăhăi prin casă cruciș și curmeziș, ținându-se cu mâinile de fălci și suflând din greu parc'ar fi purtat o povară în spate. Iși iuțea pașii când durerea o prea cotropeà, apoi iar și-i domoleà îngându-rată, dar totuși mai liniștită.

Deodată însă se oprî în mijlocul odăii, încurcată, șovăind ca o nălucă. O teamă nebună îi picură în suflet, teama aceea grozavă pe care o simți când ești singur și neputincios în fața unui dușman năpraznic. Liniștea, ce stăpâneà de jur-împrejur mai grea decât plumbul, îi strângeà inima, îi învâltorà mințile și le rotocoleà în jurul unui gând care o umpleà de spaimă. Simțea cum gândul acesta i se înfige și i se încolăcește în suflet, cum i se împrăștie încet prin toate mădularele și ea nu poate să se împotrivească, să se apere cel puțin.

Se apropia de fereastră scuturându-se buimăcită, pareà s'ar fi deșteptat dintr'un vis urât. Și, vrînd să-și gonească din creeri gândurile ce o chinuiau mai mult decăt durerea, își răzimą fruntea înfierbântată de geamul uns cu o pânză de aburi albastrui. Răceala însă o făcù să tresară. Se uită afară lung, cu ochii sticloși și, băgând de seamă că se crapă de ziuă, îi venî în minte slujnica. O sculă numai decăt să mulgă vacile. Fata se

urni bosumflată și se îmbracă, frecându-și ochii cu pumnii și bodogănind ceva din care nu se înțelegea decât «dimineața... Dumana... lapte...» Dăscălița Aglaia o privi mai întâiu necăjită, apoi clipă cu clipă tot mai înșeninată. Părea că, văzând în jurul ei o ființă care se mișcă și mormăiește, se simte și ea mai ușurată. Incercă să intre în vorbă cu dânsa, ca să mai uite de suferință și să se îmbărbăteze. Servitoarea însă n'avea chef de taifas. Răspunde scurt, morocănos, ca toți oamenii somnoroși și, luând donița de pe cup-tor, ieși afară, lăsând să se furișeze în odaie o gură de aer proaspăt care pe dăscălița o făcù să se înfioare.

Dar îndată ce rămase iar singură, durerea își arată și mai avan colții, silind-o să alerge prin odaie de ici-colo ca o nebună și să țipe neîncetat :

— Aaah... Vaaai de mine! Vai de mineee!..

În gemetele acestea se deșteaptă și dascălul și, văzând-o în așa hal, o întrebă cu un glas în care era mai multă mirare decât milă:

— Ce-i cu tine, băbucă?... Ce te-ai pus să te plimbi în cap de noapte ca huhurezii?

— Mă omoară dintele, omule, mă omoară, bătù-l'ar fi Dumnezeu să-l bată — urlă dăscălița deodată scoasa din fire și se trânti pe un scaun.

— Dă-mi o leacă de apă — mormâi dascălul nepăsător, dar apoi adăogă mai moale: Și nu te necăji, băbucă, din pricina dintelui, că ți-l scot eu cât bați din palme... Ce mai și ții în gură vechituri hodorogite să-ți facă zile fripte? Uite-acù ți-l scot, dacă vrei, și mai poți să tragi un puișor până de dimineața... Haide repegior!

Dascălul erà dentistul satului, vestit că scoate dinți, măsele, dintr'o șingură smucitură, fără un pic de durere.

Aglaia însă se oprì brusc, parc'ar fi lovit-o cineva în moalele capului și-i strigă cu voce aspră, dojenitoare:

— Nu ți-e rușine obrazului, om bătrân și fără minte? Ai vreà să mă vezi știrbă, ai? Bată-te mânia lui Dumnezeu, urâtule și zezecule!...

Bărbatul se ridică într'o rână și se uită la dânsa o clipă serios, dar apoi urmă iar șăgalnic:

— Da' ce, băbucă, te-ai supărat? Ei, hai, pupă-mă... Fuga!... Nu 'nțelegi?

— Să-ți fie rușine, prăpăditule, a-ți bate joc de suferința oamenilor... Că tu habar n'ai ce înseamnă suferința! Mânânci, bei, te culci ca un dobitoc și încolo nu te mai sinchisești de nimic...

— Ei, lasă, băbucă!... Ce..

Cuvântul «băbucă» pe care dascălul îl aruncă blajin, dar prea des, o ustură ca și când i-ar fi dat palme. I se părea că bărbatul într'adins își bate joc de dânsa. De ani de zile n'o mai scoate din băbucă. Ea nu se supăraseră nici odată, pentru că știă că vrea s'o răsfețe cu vorba aceasta. Acum însă o durea mai rău ca dintele... Aruncă o privire de ură și de dispreț dascălului care zâmbiă cu bunătate aprinzându-și o țigară. Nepăsarea lui o făcea să sufere și mai mult. Ii venea să șară la dânsul, să-l apuce de gât și nici să nu-l lase până nu-i va smulge din minte vorba asta scârboasă,

până nu-l va face să simță și el ce înseamnă a suferi. Dar îi erà teamă de brațele osoase ale bărbatului și de pumnii lui uscați. Iși aduse îndată aminte cum a bătut-o odată de o lăsat-o aproape moartă și asta o făcù să-și înăbușe furia. Ca să nu mai fie silită să-l mai vază, se îmbracă la rezeală și ieși buzna afară.

— Ia seama, băbucă, să nu răcești! Prea te îmbraci subțire ca o fată mare și-i cam răcoare acuma dimineața...

Dăscălița Aglaia îl blestemă înțepată și coborî în curte unde începù iar a se plimbà cu pași apăsați, militarești, căci durerea în falcă o cuprinse din nou, și mai vrăjmaș ca înainte. În curând însă obosi. Picioarele i se tăiară în genunchi și tot corpul i se moleși de o toropeală grea, apăsătoare. Se aseză pe lavița de subt părul din mijlocul curții, hotărând în gândul ei, să nu mai crâcnească de loc, oricât ar dura-o, până ce nu vor înceta junghiurile dela sine. Se propti cu spatele de trunchiul încrestat al pomului și, în vreme ce

deasupra ei frunzele ruginite, moarte zuruiau legănate de vânt, dânsa, cu pleoapele închise, scăldate în lacrimi de durere, ascultă cum ronțăie vitele în grajd, cum vâjâe din când o suflare aspră prin frunzișul copacilor din grădină și cum toate se amestecă într'un zgomot ciudat, monoton ce seamănă foarte bine cu povestea unei vieți triste.

Un strat întins de ceață tomnatecă murdară înveleă întreg cuprinsul. Coamele dealurilor, îngrămădite unele peste altele, păreau acoperite cu scamă pospăită. Un colț de pădure răsăreă în față, ca o pată mare de cerneală, sub care dormeă satul ascuns într'o groapă, într'un noian de fum și de negură, prin care se svârcoleau câteva licăriri de lumină palidă, tremurată, gata să moară. Ici-colo coperișele caselor se ridicau negre posomorâte, ca mușuroaele pe un câmp troenit cu zăpadă stătută. Singură biserica de lemn, cu turnul plecat într'o parte, se înălță mai mândră, desemnându-se pe cerul leșiatic, ca un om mic la cap și gros la trup.

Dăscălița Aglaia se gândi deodată că așa cum e priveriștea aceasta mohorâtă, întocmai așa este și viața ei. Un ogor înțelenit în care n'a intrat plugul niciodată, pe care n'au crescut decât burueni și mărăcini, care a fost vecinic înecat într'o ceață tristă și plictisitoare.

Ce viață-i aceasta? Și ce rost are o astfel de viață?... Anii trec în goană unul câte unul, fiecare aidoma ca și celălalt. Nici o zi de fericire adevărată, nici măcar un ceas. Și omul doar ar aveà dreptul să ceară cel puțin un ceas de fericire dela viața care-l frământă cum îi place, îl aruncă unde se nimerește și face dintr'însul ce vreà...

Viața, ei nu i-a adus nimic, nimic. S'a măcinat așa ca o moară pustie fără să-i scârțâie baremi roțile... A pornit la drum frumoasă, tânără, veselă, dornică de a se sbuciumă, de a trăi. Sufletul ei fusese ahtiat după viață, și totuși trebuise să lânzezească mereu într'o așteptare nelămurită și nepricepută. Zile întregi stătea visând, și gândurile îi alergau departe, într'o lume închipuită, într'o goană nebună

după ceva, ce parcă nu voià de loc să so-sească.

Cât ce a răsărit, a dat peste dascălul Vasile Bujor care, pe atunci, erà și el tânăr. Și inima ei a pornit să svâcnească și mai puternic. Credeà că de acuma într'adevăr o să înceapă să trăiască, să i se împlinească ceeace așteptase cu atâta patimă... Dascălul îi aduceà zaharicale, o priveà blând și drăgostos, îi vorbeà cu glas moale. Ea erà tânără și doritoare de iubire. El sau altul, unul trebuia să vie și s'o iubească. El a venit cel dintâiu, el a iubit-o.

Dar în curând fù nevoită să-și deà seama că s'a înșelat, că golul ce-l purtase în suflet o frământă tot așa ca și mai înainte, că viața ei tot numai visată rămâne ca și mai înainte. A trecut o săptămână, o lună și atunci a văzut că n'a găsit ceeace a căutat. Dascălul nu mai erà blând și drăgostos, nu-i mai vorbià cu glas moale. Dascălul erà om așezat, omul tihnei. Lui îi plăceà să mânânce bine, să doarmă mult și să steà la palavre cu țaranii. Ce se sînchiseà dânsul de visurile ei copilărești? Visu-

rile sunt bune pentru cei ce nu iau viața în serios, căci ele te fac să trăiești mai mult în gând decât aevea.

Pe dăscălița Aglaia însă viața aceasta o sugrumă, o făcè să-și blesteme uneori soarta și să urmărească cu mai multă râvnă clipa aceea de fericire curată, care dă un preț vieții. Dar apoi s'a pomenit coplesită de copii. A venit unul, s'a necăjit cu dânsul, l'a ridicat; a venit al doilea, s'a necăjit și cu acela... Anii acuma treceau mult mai repede, deși cu aceeași monotonie și neastâmpărând golul ce-i frământă sufletul. Nădăjduia totuși mereu că, după ce vor crește mari copiii, va putea să trăiască și dansa. Nădejdea aceasta o mângâia în toate împrejurările, îi dădea putere să se lupte cu toate neajunsurile ce i le aducea viața.

Și acuma, când al șaptelea și cel din urmă copil e mărișor, când în sfârșit ar putea și ea să-și trăiască viața cea visată totdeauna, iată că acuma...

Dăscălița își trecu mâna peste frunte, parcă ar fi vrut să-și alunge din creeri gândurile

care năvăleau s'o chinuiască întocmai ca niște stafii nemiloase. O rană mare i se deschise în inimă, care sângeră, care-i umplea toată ființa de o durere nedeslușită, dar cu atât mai istovitoare.

— Sărmana, sărmana mea viață! — se gândi dânsa ștergându-și cu poala șorțului lacrimile ce o podidira.

Se cutremură ca deșteptată dintr'un vis și se sculă în picioare, bâlbind încăpățânată:

— Nu-l scot și nu las să-l scoată odată cu capul!...

În gingii însă junghiurile începură a fierbe tot mai strașnic. În jurul rădăcinei dintelui pareă că se învârtește, cu o iuțeală amețitoare, un fir de sârmă înroșită care sapă și arde neîncetat măduva osului. Dăscălița Aglaia nu mai simțea durere, ci o gâdilare grozavă, atât de grozavă încât ajungea să-i fie plăcută. Înceștă pumnii și șopti iar suspinând;

— Nu... nu...

Urechile îi țiuiau. Capul îi huruia de durere. I se pareă că-i clocotesc creerii.

— Uuuff!...

Și în vreme ce pe banca de sub păr dăscălița Aglaia gemea și sâsâia, ghemuită în junghiuri năstrușnice, de după biserică soarele tomnatic își înălță încetinel, greoiu capul roșcovan și se uită cu milă la dânsa prin ceața ce se frământă în bătaia vântului de dimineață.

II.

A doua zi eră Duminecă și dăscălița Aglaia se sculă veselă, împăcată. Toată durerea îi trecuse, parcă i-ar fi luat-o cineva cu mâna. Se simțeà atât de bine încât vroià să muncească orice, ca o roabă, numai să n'o apuce iar dintele. Iși îmbracă copiii, bărbatul, și-i porni pe toți la biserică, până și pe servitoare.

— Bravo, băbucă, bravo! Ei, vezi, așa-mi plăci și mie... așa! — zise dascălul văzând-o mai voioasă.

— Acù nici tu nu mă mai slăbești din «băbucă», parcă aș fi o hoască de o sută de ani...

În geamuri băteau razele ofilite, arămii ale începutului de toamnă. Lumina aceasta se po-triveà atât de bine cu voioșia sufletului rănit

al dăscăliței, încât îi veneà s'o soarbă, s'o îmbrățișeze ca un om îndrăgostit de soare. Iși scăldă fața în tremurările razelor, apoi se întoarse să-și vază de lucru.

Căută să nu-și mai aducă aminte de dintele care o căznise ieri toată ziua și toată noaptea. Zadarnic însă, căci gândurile ei, cu voie fără voie, se învârteau mereu în jurul suferințelor îndurate.

Odată apoi, tot cu gândul la durerea suferită, lăsă toate lucrurile baltă, se șterse pe mâini și, repezindu-se la pat, scoase de sub pernă un ciob de oglindă rotundă, mică, cum se găsec la bâlciuri pentru cinci parale. Se așeză la masă și se puse să-și vază dinții.

— Sânt cam îngălbeniți — șopti dânsa închizând gura o clipă. I-a îngălbenit vremea...

Stătù pe gânduri un răstimp și pe urmă adăogă:

— Și ce frumoși și albi erau odată...!

Insfârșit începù să-și pipăe dintele cu pricina. Il atinse mai întâiu cu vârful degetului ca nu cumva să-l smintească. Nu o dureà.

Atunci îl prinse cu două degete și-l mișcă cu băgare de seamă. Dintele se clătină puțin, altmintrelea nu se deosebiă deloc de ceilalți.

— Ai zice că-i sănătos tun — se gândi dăscălița Aglaia.

Cercetându-și dinții așa, cu deamănuntul, îi veni în minte brusc un vis rău, ciudat, visul care o chinuise astă-noapte îndată ce închisese ochii. Visase anume că-i căzuse dințele și eră știrbă; apoi părea că se uită în oglindă, ca și acuma, și plângea, plângea să se prăpădească...

Se gândi mult și cu teamă la visul acesta și se posomorî din ce în ce mai greu.

— Dintele înseamnă moarte în casă — își zise dăscălița Aglaia, ascunzând repede oglinda.

Clătină din cap, ca și când ar fi vrut să se împotrivescă dușmanului nevăzut, iar buzele îi bâlbâiau înfricoșate:

— Poate o fi vre-o prevestire?...

Simțea parcă lămurit că se petrece o schimbare mare în sufletul ei, fără însă ca schimbarea aceasta să fie cea așteptată de dânsa.

I se părea chiar că n'ar avea decât să întindă mâna și ar putea pipăi deabinelea schimbarea aceasta grozavă care o durea și o tulbură în toată ființa ei. Dar încă nu se încumetă și nu vroia să pună degetul pe rană. Se agăța cu desnădejde de gânduri de bine, încercând să înăbușe pe cele rele, să le facă să amuțească. În acest chip însă, încetul cu încetul, se pomeni că iar o doare dintele. Dar acuma toată durerea i se îngrămădeă în suflet și din suflet izvorau parcă și boabele de lacrimi amare ce se aninau pe pleoapele ei obosite, ca roua pe frunzele florilor veștede...

Tocmai în clipele acestea de restriște se nămeri să sosească dela biserică, în fuga mare, copilul cel mai mic al dăscăliței Aglaia, un picior durduliu ca un pepene, cu obrajii îmbujorați de oboseală, strigând cât îl țineă gura:

— Mosafiri, măicuță!... Vin mosafiri!...

Dăscălița tresări speriată de țipetele vesele ale copilului. Il măsură un răstimp din ochi cu priviri de necaz, apoi deodată se răstî la dânsul furioasă și-l gonî pe ușă afară. O ură

amară îi cuprinse brusc sufletul, ură împotriva tuturor celor ce i-au încătușat visurile și n'au lăsat-o să-și trăiască viața.

— Voi sânteți de vină! — urlă aprinsă dăscălița Aglaia, gândindu-se la copii și la bărbat. Mi-ați omorât sufletul, ucigașilor... mi-ați strivit viața!

Apoi privirile ei căzură fără voie asupra ceasornicului, care arătă ora unsprezece, și furia îi se potolî numai decât ca prin farmec. Se uită lung la limba de aramă ce se legănă neobosită încoace și încolo, ascultă tictacurile ei aspre și șoșăi foarte domol, cu o părere mare de rău în glas:

— Cúm mai trece vremea!... Ce repede trece!... Intocmai ca și viața...

Și, uitându-se la minutarele ce stăteau nemîșcate și totuș se mișcau neîncetat, se gândi să oprească în loc ceasul ca astfel să oprească poate și mersul vremii. Dar când vrù să ridice mâna, auzi pașii și râsetele dascălului și ale copiilor care se întorceau dela biserică. Și zgomotele acestea o făcură să-și revie în fire.

— O să avem mosafiri, băbucă! rostî dascălul intrând în casă. O să vie preoteasa cu notăreasa... Du-te de te îmbracă și tu nițel, să nu te afle în așa hal...

Dăscălița Aglaia rămase însă mută, mototolită pe un scaun, cu obrajii strânși în palme, pleoștită și îndurerată ca o zi de ploaie.

— Da ce-i băbucă? Iar te necăjește dintele? — zise bărbatul oprindu-se în fața ei cu brațele încrucișate pe piept.

— Ție ți-e ușor să tot bați din gură — strigă dăscălița amărâtă. Că tu n'ai grije de necazuri... Ție puțin îți pasă de ce îndur eu. Te-ai săturat de mine, hai, găsești altele!... Dar eu, sărmana de mine, eu? Ce fac eu? Ce s'alege din viața mea, din visurile mele?... Mi-ați omorât viața, voi mi-ați omorât-o, nu vă rabde pământul!...

Și începù a plânge cu hohot, izbindu-se cu pumnii peste cap, sughițând și bolborosind într'una:

— Mi-ați omorât viața, hoților, ucigașilor!... Văzând-o așa, dascălul stătù trăznit, fără

să știe să-i răspundă. Apoi așeză el prin odaie ca să poată primi mosafirii cum se cuvine, deschise larg ușa, se puse în prag și se uită nedumerit la femeie.

Dăscălița Aglaia nu se desmeteci decât când intrară mosafirii în casă. Atunci se ridică cu ochii plânși, se sărută întâi cu preoteasa, pe urmă cu notăreasa, și după astea se porni din nou pe bocete. Preoteasa eră o femeie mică și grasă ca un butoiu de bere, cu obrajii încrustați de bătrânețe și dogorâți de soare, plină de pistrui pe sub ochi, cu doi dinți afumați și găuñoși în falca de jos și unul în cea de sus. Crezând că dăscălița s'a certat cu bărbatul, luă pe dascăl deoparte și începù a-l povățui să fie mai bun și mai blând cu femeea, că altmintrelea o să-l pedepsească Dumnezeu, că femeile sânt slabe și simțitoare și le prăpădește rău plânsul... Notăreasa, zăpăcită, își trase scaunul aproape de dăscălița Aglaia și, neștiind cum s'o mulcomească, începù a plânge și dânsa, ștergându-și ochii din când în când cu o batistă pestriță, boțită între degete.

— Aș, aș — mormăi dascălul mirat de binele de potopul de sfaturi cu care îi bătea capul preteasa. Nu-i nimic, cucoană, nimica'n lume!... D-ta trebuie să știi că eu sânt un bărbat de zahăr! Din pricina mea dânsa n'a avut nici atâtica supărare toată viața ei. De douăzeci de ani de când o cunosc, nici fă-te'ncolo nu i-am zis... Și tocmai acum să... Aa, să mă ierți...

— Ei, lasă — îl întrerupse preteasa trăgând șireată cu ochiul. Știm și noi prea bine lucrurile astea... înțelegem noi...

— Dar nu vezi că mă omori cu înțelesurile d-tale? Ce 'nțelegi? La urma urmelor nu poți înțelege nimic, căci n'ai ce 'nțelege. Nici eu nu înțeleg nimic... Iaca, o doare un dinte și atâta tot... Și nu mă lasă să i-l trag s'o tai... Ce să 'nțelegi d'aci?...

Preteasa rămase o clipă buimăcită, cu buzele punga, apoi deodată se întoarse la Aglaia:

— Scoate-l, dragă, scoate-l și-l aruncă la gunoiu... Uite, fă așa cum am făcut și eu și alții la vrâsta noastră...

Căscă gura și-și alunecă degetul cu mândrie peste gingiile goale.

— Eu n'am ținut niciodată la hodorigituri, Doamne ferește! Unu-doi, le-am dat afară. Ce naiba? Să mă mai chinuese și cu d'astea, n'am eu destule necazuri pe cap?... Popa mă sfătuiă că pe dincoace, că pe dincolo... să-mi pui dinți falși, să... Auzi tu? Dinți falși! Dar nu l'aș fi ascultat să-mi fi dat aur! Și-mi pare bine că nu l'am ascultat... bine, zău. Adică ce? Să mă fac de răs?

Bătù în palme de mirare, strânse din ochi și deschise gura parcă într'adins ar fi vrut să se mândrească cu cei trei dinți înegriți care răsăreau din gingiile lucii ca niște pociumbi pe o cărare cleioasă.

Notăreasa, tânără și frumoasă ca o păpușă din fereastră, cu ochii mari, albaștri ca peruzeaua, ca părul galben și moale ca mătasa, se sgribulî a groază auzind cuvintele preotesei și clătină din cap ca și când nu i-ar fi putut intră în minte cum e în stare cineva să-și scoată dinții și să rămâie știrb pentru totdeauna?

— Da, draga mea, uite, așa-i cum îți spun... Tu ce zici, Elenuțo? — urmă preoteasa întorcându-se brusc spre notăreasa pe care întrebarea aceasta o tulbură atât de mult încât nu putu rostii nici o vorbă.

Pe urmă însă îmbărbătându-se, spuse și ea cu glas tare și zâmbind, ca să i se vadă bine dinții albi ca zăpada:

— Mai bine să mor decât să rămân știrbă!...

— Tac-pac... mai bine să mor!... Asa sunteți voi cele tinere: frumusețe 'ncoace, frumusețe 'ncolo... Dar, la urma urmelor, ce faci cu frumusețea? Spune, ce faci?... Se trece, dragă, se duce cum se duce apa pe vale... Să ai ce băgă 'n gură și cu ce să-ți învălești goliciunea, asta-i asta. Incolo toate sânt mof-turi și copilării. Toate le uiți, mai târziu, când ai dat față cu viața, când te-ai izbit de dânsa și când, mai ales te-ai luptat cu dânsa. Ce frumusețe?... Eu știu bine, bine de tot că am pățit, of Doamne, ce n'am pățit? Am fost și frumoasă și drăguță, și șireată,

tot ce vrei... Și toate s'au trecut. Mi-au mai rămas, uite, știrbiturile astea și trăiesc și așa, poate mai bine ca pe-atunci... Acù noi nu mai umblăm cu frumusețe și cu mofturi. Punga poruncește... buzunarul poruncește... Când îmbătrânește omul, cum am îmbătrânit noi cu Aglaia, nu-i mai arde de nebunii. Atunci îi pare bine că trăiește...

Dăscălița Aglaia își înăbușise lacrămile și ascultă în neștire vorbele preotesei. Se uită curioasă la gura aceea largă, la buzele lătărețe care se mișcau repede și fără nici o noimă și în colțul cărora se bolboceau în răstimpuri buburuze de spumă alburie, la limba care se ivea uneori printre gingiile umede. I se părea că e pe altă lume, într'o lume ciudată, unde nu se vede altceva decât cei trei dinți găunoși ai preotesei și obrajii rumeni, sănătoși ai notăresei, unde nu se aude altceva decât vocea hodorogită a preotesei... Și se simțea atât de singură și de nenorocită, cum nu s'a mai simțit niciodată...

III

După amiazi durerea se făcù stăpână deplină pe dânsa. Aveà friguri și i se păreà că o mână rece, aspră îi netezește fără încetare șira spinării, strecurându-i fiori în carne, în oase, în suflet. Iar mâna aceasta păreà că e mâna preotesei care-i spunea mereu :

— Să ai ce băga în gură și cu ce să-ți învălești goliciunea... Incolo toate sânt mof-turi și copilării. Toate, toate! Până și frumusețea, până și tinerețea...

Se trânti, îmbrăcată cum erà, pe pat, închise ochii, își împreună mâinile pe piept și așteptă așa, singură nu știà ce. Prin creeri îi roiau sumedenie de gânduri, își închipuià fel de fel de lucruri, care de care mai ciudate, mai năpraznice. Se gândeà când la copiii care de când o doare pe ea dintele deabià mai îndrăznesc să se miște prin casă, când la dascălul care o necăjește într'una să-i scoată dintele și n'o slăbește deloc din «băbucă». Apoi își aduse aminte iar cum un ță-

ran lung, sfrijit și spân, venise odată cu fălcile legate, încovoiat de durere, să-i scoată o măsea și cum dascălul, în loc de cea vătămată, îi smulse una teafără. Ea atunci a crezut că țăranul are să se ducă acasă și să moară, și s'a minunat mult văzându-l a doua zi că umblă țăntoș și fluerând pe uliță.

— Nu mai mor nici oamenii așa tam nesam — își zise dascălița Aglaia în gând.

Aceasta însă o făcù să-și amintească și de nevasta unui învățător din Vărarea, care se prăpădise mai deunăzi și de care lumea spune că ar fi murit din pricina unui dinte be-teag.

— Când ți-e scris să te duci, trebuie să te duci, de vrei, de nu vrei — bolborosî dascălița fără să se miște.

— Și mai bine să te duci iute, dintr'odată, decât să te muncești cu durerile și cu suferințele...

Incepù a se gândi mai înadins la moarte, căutând să-și închipuie cum ar fi dacă ar muri ea acuma, acuma în clipa aceasta. Se

minună și dânsa că gândul morții nu o înspăimântă, ci dimpotrivă îi face o plăcere stranie cum n'a mai avut niciodată în viața ei. Se vedeă parcă întinsă pe un catafalc alb, albă și ea ca peretele, frumoasă și nemânjită de strășnicia vremii. În jurul ei copiii îngenuchiau cu ochii roșiți de lacrimi, cu buzele învinețite, iar la picioare dascălul o privea nedumerit, ca totdeauna, și clătină din cap a jale. Auzeă plânsurile înăbușite, întrerupte de sughițuri, cuvintele de durere care fâșâiau prin aerul îmbâcsit al odăii și — îi părea rău că a murit...

Apoi se gândi la zilele de mâine, când ea nu va mai fi în lumea aceasta. Și parcă vedeă că lumea nu s'a schimbat deloc cu toate că ea lipsește dintr'însa. În odaie plutește acelaș miros necăcios de sfarog și de varză acră, numai cât ea nu-l mai poate mirosi. Casa, grădina, satul, câmpurile, toate au rămas la locul lor, oamenii își văd de treburi ca și când nu s'ar fi întâmplat nimic, ca și când n'ar lipsi nimeni. Și din ea n'a mai ră-

mas decât o mână de cenușă care încetul cu încetul se face una cu pământul...

Inchipuirile acestea o îngroziră. Adică cum? Lumea să rămâie tot lume și când ea n'o mai fi? Și de ce să nu mai fie și dânsa? De ce să moară numai ea singură și lumea să trăiască înainte, să treacă peste dânsa ca peste un vierme strivit în picioare? Pentru ce să mai fie lumea lume când ea n'o să se mai poată bucură de dânsa, când numai alții o să trăiască într'însa?

Și deodată o cuprinse o poftă nebună de viață... Vroiă să trăiască. Oricum, numai să nu lipsească din lume, dintre oameni. Nu-i mai păsă dacă va rămâne și știrbă ca preteasa, dacă nu va aveà decât ce să bage 'n gură și cu ce să-și ascundă goliciunea, chiar dacă nu va aveà nimic, numai să trăiască, să simtă că e în viață.

Se ridică brusc din pat și începù a pipăi toate lucrurile din casă, ca și când ar fi vrut să se încredințeze că într'adevăr trăiește, că n'a murit. Mirosul odăii, care altădată o nă-

buşeà şi o supărà, acum i se părèa dulce ca un parfum. Copacii desfrunziţi, dealurile negre, cerul mohorât, toate părèau cã zâmbesc. Pretutindeni vedeà şi simţèa viaţa care e bunã, oricât de rea ar fi, pentrucã trebuie sã fie...

În sufletul ei se sãlăşlul o bucurie mare, mutã, bucuria aceea pe care o simţi dupã o loviturã grozavã, bucuria vieţii. Acum nici durerea nu i se părèa atât de ameţitoare. Durerea nu mai erã pentru dânsa decãt un semn mai mult cã trăieşte. Trebuiã s'o îndure cu acea resemnare, cu care eşti nevoit sã primeşti tot ce îţi dãruieşte viaţa...

— Ei, bãbucã, ţi-e mai bine? — o întrebã dascãlul vãzând-o atât de schimbatã.

— Mai binişor... Acũ parcã nu mã mai chinuieşte aşa — rostì dăscãliţa. Aglaia domol şi apoi adãogã brusc:

— Şi zici cã ar fi bine sã-l scot, ai?

— Fireşte cã bine, nevestico — rãspunse dascãlul din ce în ce mai mirat. Ai scãpã de un ciolan care nu mai face douã parale...

— Atunci vino de mi-l scoate!... Vrei?

— Foarte bine. Foarte bine. Dar să nu
știji dacă te-o durează...

— Aș, ce durere... Sânt deprinsă doar cu
suferința...

Alergă ea însăși să caute cleștele reci și
cam ruginite cu care dascălul scotea dinții
bolnavi ai sătenilor. Simțea o plăcere la gân-
dul că va suferi, căci și suferința înseamnă
viață. Numai inima îi mai slăbi puțin când
își închipui că peste câteva clipe are să fie
știrbă, are să fie bătrână.

— Hai, hai, — se grăbi dascălița Aglaia
eșind în cerdac și așteptând pe bărbatul său
cu gura deschisă și cu ochii închiși strâns.

— Ține-te bine! — porunci dascălul po-
trivindu-i cleștele pe dintele pricinios.

Dascălița Aglaia se apucă cu amândouă
mâinile de parmaclâcul cerdacului. Simți cum
fierul rece îi atinge gingiile, apoi o smucitură
și un pârâit scurt, parcă i-ar fi înfipt un
cuțit în gât. Pe urmă gura i se umplu de
sânge cald.

— Bravo, nevestico! Ai scăpat — strigă

dascălul mândru și voios, învârtind cleștele cu dintele prins în vârful.

Aglaia mormăi ceva cu buzele încleștate și apucă repede paharul cu apă. Apoi, după ce își oprî sângele și i se închegă rana, cercetă cu deamănuntul rădăcina dintelui pe care mai atârnau câteva firicele de sânge înegrit și fărâmituri de carne vie trandafirie...

Intr'un târziu, când casa se liniștî, dascălița Aglaia luă iar oglindița de sub pernă și se privî într'însa lung, cuprinsă de amărăciune. Locul dintelui se holbă la dânsa negru, ca gura unui mormânt, lămurindu-i lucrurile pe care până acuma nu vroise îna-dins să și le lămurească. Acuma, poate pentru întâia oară, băgă de seamă că în jurul ochilor i se urzise o țesătură de cute mărunte, fine ca rețeaua păianjenului, că ochii ei cei mari și negri ca tăciunele își pierduseră vâpăile de altădată, că pe la tâmple, pe lângă urechi, printre șuvițele de păr castaniu, se mestecau multe fire albe și urâte.

— Cum am mai îmbătrânit! — oftă dăs-

călița Aglaia înăbușindu-și anevoe lacrămile.

Simțea deslușit că i se desprinde ceva din suflet și se duce, o părăsește pentru totdeauna și că despărțirea aceasta o doare și o înfurie. Apucă brusc oglinda și o trânti de pământ. Sticla se sparse în mii de bucăți care se împrăștiară prin toată casa, privind-o de pretutindeni ca niște ochi vrășmași, furioși.

Dăscălița Aglaia se zguduì de mai multe ori, ca și când ar fi fost pătrunsă de un frig grozav, apoi deodată se trezi că lacrimi îi udă obrajii, că buzele îi tremură și șoptesc:

— Bătrână, oricum, dar cel puțin trăiesc!

Intunerecul nopții o învălui în doliu. În casă se svârcolea o liniște adâncă și un suflet amărât. În aer sfârâia, se măcina vremea...

OCROTITORUL

I.

Aide, Filibaş — zise directorul, un om acru cu cioc și cu ochelari, către aprodul Ion Filibaş, întinzându-i un plic mare, galben, cu eticheta ministerului — să-mi cauți din fundul pământului pe domnul șef Sulea și să-i dai plicul ăsta!... Ai înțeles?...

Aprodul se închină adânc, luă plicul, bâlbâi de mai multe ori «da, domnule director», apoi, cu o privire blândă și rugătoare, parc'ar fi cerut iertare pentru îndrăzneală, întrebă cu glasul răgușit de respect:

— Aștept vre-un răspuns, domnule director?..

— Nimic — mormăi directorul mângâindu-și ciocul cu amândouă mâinile și adăogând pe

urmă mai răspicat: Nimic, ai înțeles?... Ei, aide pleacă la rezezeală!...

Filibaș coborî sprinten scările, dar în stradă se opri o leacă să răsuflă. Privi lung în sus și în jos pe Calea Victoriei la trăsurile ce alergau în goană spre șosea, la ceasornicul din vârful unei case și-și zise căscând: «Fire-ar al dracului de șef să fie...» Apoi scoase din buzunarul pantalonilor o batistă pestriță și-și șterse oftând gâtul și fruntea.

Eră o zăpușeală nemai pomenită. Razele soarelui aproape de asfințit frigeau coperișele caselor, se înfingeau în pereți, în frunzișul copacilor pleoștiți de prin grădini. Străzile și trotoarele parcă se înmuiaseră de fierbințeală. Oamenii umblau a lene, suflând greu și făcându-și vânt în răstimpuri cu pălăriile sau cu batistele.

Aprodul, pornind tacticos în jos, se gândi că domnul șef Sulea stă tocmai în Strada Francmazonă.

— E departe rău — își zise îndesându-și șapca pe ceafă — o să iau tramvaiul că nu-i

scump și mă dor picioarele... E numai un ban și jumătate.

Dar ajungând în Calea Griviței își trase șapca pe ochi și se gândi că ar fi o prostie să cheltuiască. Vreme are berechet, picioarele nu-l dor. Cu tramvaiul e mult mai cald decât pe jos, căci în tramvai e îmbulzeală. Mai bine o să bea o țuică cu un ban ca să se răco-rească și mai economisește cinci parale..

Mergea încet, legănându-se și gâfâind ca o rață. Asudă tare și-și scotea deseori șapca să-și șteargă chelia. Eră scurt și gros, cu o burtă din pricina căreia nu-și vedeă decât vârfulurile ghetelor. Avea ochi albaștri dulci, care păreau a zâmbi neconținut, și nasul cu nările largi și înfundate de păr. Barba-i eră castanie, încâlcită, presărată cu câteva smocuri de fire albe și-i ajungea până la al doilea nasture al tunicii.

În Strada Francmazonă află dela proprietăreasă că Sulea n'a dat pe-acasă de vre-o două zile, că e în urmă cu chiria pe o lună și jumătate, că în fiecare seară vine acasă cu

trăsura, dar de chirie nu se sinchisește, că scandalizează pe ceilalți chiriași aducând dame în casă și că, însfârșit, trebuie să fie cam țicnit, de oarece vorbește singur și dă din mâini și pune noaptea să-i cânte gramofonul.

Filibaș eră ostenit și aveà și el poftă de vorbit. Șezù și spuse proprietăresei că are șapte copii, că la toamnă împlinește cincizeci și trei de ani, că pe fata cea mai mare, care-i foarte cuminte și frumoasă, a cerut-o un funcționar dela poliție, dar mă-sa n'a vrut s'o deà fiindcă auzise că funcționarul e bețiv și bătăuș, că dânsul e în serviciu de douăzeci și cinci de ani și toți superiorii l'au avut drag și l'au cinstit, numai Sulea îl persecută, că om mai fără suflet și mai tiran ca Sulea n'a pomenit, că îl amendează în fiecare lună fără nici o vină și nu se gândește că bieții copilași îi mor de foame și că el crede că Sulea n'o să ajungă bine căci prea e țanțoș și înfumurat.

Proprietăreasa îl ascultă cu luare-aminte, clătină din cap, îl compătimì și zise că și

dânsa crede că o să-l bată Dumnezeu pe șef, apoi îi dădù un pahar cu apă și-l petrecù până la poartă.

— Bună femeie — își zise Filibaș gândindu-se că, dacă Sulea nu e acasă, trebuie să fie negreșit în Strada Verde, la avocatul Ștefan Popescu, care e prieten cu șeful și care are o nevastă oacheșă, tânără și drăgostoasă.

Pe drum însă îi părù rău că a ocărât pe șef. Câine-i Sulea, nici vorbă, dar n'ar fi trebuit să-l ocărască. Te pomenești că proprietăreasa, limbută cum este, i-o spune că l'a înjurat și atunci o să deà de dracul. Șeful și altfel are pică pe dânsul și tot făgăduiește c'o să-l deà afară, dar mite când ar mai auzi că l'a vorbit de rău.

— Bine-i să ai lacăt la gură — mormăi el întristat și iuțindu-și pașii.

Trecând prin Strada Lipsani deodată zări pe Sulea în fața unei vitrine, răzimat în baston, cu gura căscată la niște manechine îmbrăcate în rochii-pantalonii. Fața-i erà plic-

tisită parc'ar fi fost bolnav sau n'ar fi avut parale. Dealmintrelea erà un bărbat de vre-o treizeci de ani, cu un corp pe care nici o haină nu puteà să steà bine, cu mustața roșcată și tunsă englezește, cu buzele groase și umede, cu barba lată și totdeauna albă de pudră, și cu monoclu. Se credeà foarte frumos și se lăudà tam-nesam că are succes la femei. Aveà un baston cu mânerul de argint pe care îl cumpăraseră cu trei franci la o licitație dela Muntele de Pietate, dar despre care dânsul spuneà că l'a căpătat drept amintire dela un prieten al său, pictor celebru la Paris.

— Pomenești lupul și lupul la ușă — se gândi Filibaș încetându-și pașii și scotocind după scrisoare. Apoi se apropiă cu șapca într'o mână și cu plicul în cealaltă.

— Vă salut, domnule șef..

Sulea se întoarse repede, speriat, auzind glasul lui Filibaș. Nu dăduse după amiază pela biurou și-i erà frică să nu fi venit vre-o inspecție. Se uită repede împrejur și se reculese numai decât căci văzù cum câțiva tre-

«cători curioși cascadează gura la el și la produsul
ce stăteà descoperit.

— A, Filibaș?... Ei? — făcù dânsul se-
rios, apropiindu-se de aprod.

Filibaș stăteà ca pe cuie, se mutà mereu
când pe un picior, când pe cellalt și nu știà
cum să înceapă. Iși alunecă privirea peste
fața gravă a șefului și-i veni în minte că tot
așa face și când îl amendează.

— V'am adus o scrisoare din partea dom-
nului director — îngăimă însfârșit întinzân-
du-i plicul și răsufând parcă ar fi scăpat de
o povară foarte grea.

Șeful aruncă ochii la adresă și văzând eti-
cheta, pâlî. Invârti plicul între degete ca și
când n'ar fi îndrăznit să-l desfacă și prin
minte îi fulgeră neîtrerupt: «M'am dus dra-
cului!» Căută totuș să se stăpânească și în-
trebă cu o tremurare în glas și cu dorința
de a află astfel cel puțin cu o clipă mai
târziu cuprinsul scrisorii:

— Domnul director erà la minister când
ai plecat?

— Da — răspunse repede și hotărât apro-
rodul, dar apoi, gândindu-se că poate răs-
punsul acesta nu e pe placul șefului, începù
să bâiguiască: Adică... nu știu sigur... poate
să fi plecat...

Sulea îl privi lung, încrunță din sprâncene
și zise domol:

— Tare ești prost, Filibaș... Cum dracu
poți fi așa de prost?

Filibaș zâmbi bucurându-se că a scăpat cu
atâta, iar șeful rupse plicul cu băgare de sea-
mă și aruncă o privire înlăuntru. Și atunci
Filibaș văzù că fața lui Sulea se înseninează
deodată, că ochii îi licăresc, iar colțurile gurii
i se lărgesc așa încât îi desvăluie dinții.

— Mare câine ești, bată-te Dumnezeu —
se gândi apro-rodul zâmbind totuș, parcă ar fi
vrut să arate că și el ieà parte la bucuria
șefului. Dar acù mi se pare că te-am îm-
blânzit...

Sulea scoase scrisoarea din plic cu dege-
tele tremurând și numără repede bancnotele
ce erau înfășurate într'insa gândindu-se cu plă-

«cere: «Și tocmai n'aveam nici un ban și nu mai știam de unde să împrumut... Ce om cum-se-cade, ce om!» Pipăi cu lăcomie hârtiile, se uită cu drag la Filibaș și prinse a sorbî rândurile în care directorul îi spunea că-i trimite cele două sute de lei ce i-a împrumutat deunăzi, îi mulțumește și, dacă n'are ceva mai bun de făcut, îl roagă să ieșă masa diseară cu dânsul și cu nevastă-sa.

— Mă duc, neapărat mă duc! — murmură Sulea. Poate că facem și un pocheraș și mai ciupesc ceva!... Ce om cum-se-cade, ce om!...

Incepù a râde. Apoi zărind iar pe Filibaș, îl bătù pe umăr și-i zise fără să-și poată stăpâni bucuria:

— Bravo, Filibaș, bravo! Mulțumesc... Ești băiat de treabă. Mersi!...

Se întoarse zăpăcit să plece spre Calea Victoriei, dar după ce făcù doi pași, veni iar spre aprod și-i întinse mâna prietenește:

— Bravo, bravo și mersi, Filibaș! — strigă, simțind că ar fi în stare să și sărute pe omul care i-a adus, tocmai când erà mai necăjit, paralele ce le crezuse pierdute.

Filibaş, dintru'ntâiu, se dădù înapoi parcă n'ar fi putut crede că şeful acesta să-i întindă mâna. Roşi şi începù a râde ca un prost. Işi şterse palma de dunga pantalonilor şi blodogorì, fără să ştie ce zice, ca un copil căruia i se face o bucurie la care nu se aşteptase niciodată:

— Vă salut, domnule şef...

În clipa următoare simţi cum nişte degete uscate, osoase, dar totuşi moi şi catifelate, îi strâng uşor mâna. Il trecù un fior de plăcere.

Mişcă din picioare, se închină şi rânji iar, mai prost şi mai roşu. I se părea că inima îi creşte, i se umflă şi bate tot mai repede, mai repede, încât i-e frică să nu pleznească.

Buzele îi tremurau făcând să-i tremure şi barba, iar fruntea i se umplù deodată de năduşală.

— Imi dă mâna — îi treceà necontenit prin creeri. Imi dă mâna... Şeful îmi strânge mâna... Aoleu, ce-i asta?

Şeful se mai gândi că poate ar fi bine să-i deà şi un bacşiş. «Omul ăsta merită neapărat

un bacșiș...» Dar pe urmă îi veni în minte că trebuie să se bărbierească și trebuie să dea bărbierului francul. Ii mai zise odată foarte călduros :

— Foarte bine, Filibaș... Las' că nici eu n'am să te uit...

Apoi o apucă repede pe trotoar în sus, fluierând vesel și învârtind bastonul între degete.

Filibaș rămase locului, nemișcat și uluit, privind cu mirare și cu evlavie în urma șefului. I se părea însă și acuma că visează. Parcă tot nu-i venea a crede, că Sulea, Sulea cel strașnic, care îngrozise pe toți inferiorii dela minister, i-a strâns lui într'adevăr mâna.

• — Se poate?... Ei, nu se poate, nu se poate!...

Dar în mâna dreaptă simțea și acuma atingerea aceea ciudată și prin spinare îi trecu iar un fior de plăcere. Se uită la lumea ce trecea pe lângă dânsul grăbită, fără să-l ieșă în seamă și în gândul lui întrebă :

— Ați văzut cum mi-a întins mâna?...
Ei, ce ziceți?... Ați văzut?...

Și i se părea că toți oamenii zâmbesc la dansul și-l felicită și-i spun c'au văzut.

— Câine, câine — murmură gândindu-se la Sulea cu o dragoste plină de respect — dar câine bun... Mă, să-mi dea el mâna așa din senin, în mijlocul străzii, în fața lumii!... Mare lucru!...

Iși puse șapca în cap și privi mirat după Sulea care tocmai atunci se urcă într'o trăsură. Și se pomeni deodată că începe să-i fie drag șeful și-i părù rău că până adineaori l'a urât și l'a ocărât.

— E un om de zahăr, orice s'ar spune — se gândi dansul pornind vesel și mândru spre casă, căci acuma erà târziu să se mai întoarcă pe la biurou — vreà și el să se arate rău și țipă și înjură, de, ca orice om necăjit și cu griji, dar are o inimă bună... prea bună...

Se întinse din șale, își răsuci mustața și păși mai apăsât ca de obicei. Se simțea mai mare, cel puțin cu un cap, ca toți ceilalți mu-

ritori. Pe față îi plutea un vâl de fericire și de mândrie. I se părea că are mii de franci în buzunar, deși știa bine că n'are decât un leu și o băncuță. Mâna dreaptă n'o mișcă de loc, o ținea tot așa cum o ținuse atunci când i-o strânsese șeful și i se năzărea că îl mângâie mereu degetele acelea uscate și catifelate a căror atingere îi umpluse sufletul de nădejde. Flueră și el vesel, vrând să maimuțărească pe Sulea, și din când în când izbucnea în hohote înăbușite de râs și dădea din mâini ca un nebun. La oameni se uita cu milă și cu dispreț, gândindu-se:

— Ce nătăfleți mai sânt și ăștia... Iaca ei nici nu bănuiesc că numai adineaori am dat mâna cu domnul șef... Și ce-ar face ei dac'ar ști!

Iși închipuia că s'ar descoperi toți și l-ar bate cu flori ca pe Vodă... Dar oamenii credeau că e beat, îl compătimeau sau îl înjurau în gând și se fereau de dânsul...

II.

Mergând spre casă Filibaş se gândi necon-
tenit la şef şi căută să-şi aducă aminte toate
lucrurile care i-ar putea dovedi că Sulea are
inimă bună, ca astfel să-i fie şi mai drag.
Mult bine nu-i făcuse Sulea, totuşi ţineà min-
te foarte lămurit că odată, cum necum, a
spart sticla de apă din biuroul şefului şi a
făcut o apăraie şi o halimă de-i eră şi lui
ruşine. Atunci (îşi aduce aminte parcă numai
ieri s'ar fi întâmplat) toţi căţeluşii din biurou
au sărit la dânsul şi l'au certat şi l'au înju-
rat de l'au făcut de două parale. Domnul şef
Sulea însă nu se găseà în biurou. Când a
venit pe urmă şi a aflat ce-a fost, nu i-a zis
nici o vorbă de ocară, nu l'a amendat şi nici
nu l'a pus măcar să plătească paguba, cum
ar fi făcut bunăoară oricare altul. Nu. S'a
uitat numai la fărimiturile de sticlă, apoi la
aprod şi pe urmă s'a aşezat la masă ş'a tri-
mis să-i aducă un şvarţ. Filibaş n'ar îndrăz-
ni tocmai să jure pe sfânta cruce, dar crede

mult că șeful a plătit sticla chiar din buzunarul lui, nevrând să-l puie pe dânsul la greutate, căci știà că are șapte copii și e calic vai de sufletelul lui.

— Așa-i omul bun — sfârși Filibaș în sine — la un caz de adică tot nu te lasă să pieri..

Acum se gândi un minut la nevastă-sa, care o să plângă de bucurie când va aflà că șeful i-a strâns mâna, și la vecinul său, la vizitiu, care o să strâmbe din nas necrezător și o să înjure, apoi iar se întoarse la Sulea și la slujbă.

— Păcătos am fost și eu, nu-mi fie de deochi — își zise gândindu-se cu părere de rău la amenzile ce i le pusese în cârcă șeful. Omul prost e osândit să fie păcătos. Ș'apoi să te mai miri că boerii sânt răi! Numai bieții de ei știu câte neajunsuri au după urma noastră... Ce buclucuri i-am făcut și eu, Dumnezeu să mă ierte! Mare mirare că nu m'a dat afară de mult! Sânt bătrân și uituc... De-ar fi fost altul în locul lui, he-he, de când îmi

dadeà răvaș de drum!... Dar lui pe semne i-e milă și de copii...

Ii veniră în minte rând pe rând toate greșelile ce le făcuse în acești doi ani din urmă, de când îl cunoșteà pe Sulea, și găsi că șeful într'adevăr a avut dreptate să fie supărat și să-l amendeze.

— Da, a fost nițel prea strașnic și dânsul dar, dacă te gândești bine, am meritat și eu pedepsele... De-acù însă s'a isprăvit. Ne-am împăcat... Bine c'a dat Dumnezeu de ne-am împăcat! Degeaba, nu-i lucru firesc să fii rău cu șeful. Cine are puterea taie și spânzură. De ce să fii rău, când poți să fii bine?

Dar apoi își aduse aminte că alaltăeri Sulea iar l'a amendat cu cinci lei, pentrucă n'a fost la ușă, când l'a strigat, și își zise că acum, trebuie să-l ierte. Și o să-l ierte, fără îndoială, mai ales că mâine o să-l pândească și, când o fi singur în biurou, o să-i ceară frumos iertare. Știe că la început o să facă nazuri, să bată cu pumnul în masă și să țipe, dar pe urmă tot o să-l ierte. Ii va spune că are

șapte copii și șeful se va înduioșa, îi va lua mâna și-i va zice: «Ei, bravo, Filibaș! Fiindcă ești băiat cum-se-cade, te iert. Dar altădată să nu greșești, ai înțeles? Căci altmintrelea să știi că nu te avansez!»...

Pe Filibaș îl podidiră lacrămile de bucurie și începù iar a dà din mâini și a râde. Iar când ajunse în colțul străzii în care stătea, nu se mai gândeà decât că mâine-poimâine o să fie înaintat. Și adică la urma urmelor de ce nu l'ar înainta? Acù s'au împăcat, nu mai e nici o piedică. Și are douăzeci și cinci de ani de serviciu. Asta nu-i glumă. Douăzeci și cinci de ani! O viață de om. Și leafă tot puțină, șasezeci de lei pe lună. Cum să trăiască din șasezeci de lei? Să plătească chirie scumpă, să hrănească nouă guri, să îmbrace nouă oameni. Nu se ajunge. Bine, până acuma a mers cum a mers, erau certați și nu se puteà. Dar acù nu mai merge. Trebuie să-l înainteze. De servit a servit, dela biurou n'a lipsit nici o zi, cinstit a fost, de furut n'a furat, de înșelat n'a înșelat pe nimeni. Ei, atunci cum să nu-l înainteze?...

Trecù pe la o băcănie. Prăvăliașul îi erà prieten, pentrucă erà singurul negustor care îi mai dădeà pe datorie. Dar, fiindcă datoria se urcase la cincisprezece lei și treizeci de bani, de vre-o săptămână încoace Filibaș îl ocoleà. Acuma îi erà sete și ar fi vrut să beà o țuică. Dădù să între; în prag înșă își aduse aminte de datorie, îi fù rușine și se gândi s'ò tulsească. Pe urmă își zise că nu e lucru cinstit să fugi de creditori. Băcanul ar puteà crede că nu vreà să-i plătească și de acea nu-i mai intră în prăvălie. Cel mai nimerit e să între, să zică «bună ziua» și să beà o țuică. Astăzi dealmintrelea, merită să beà și șampanie, căci s'a împăcat cu șeful. Insfârșit poate chiar să spuie și băcanului, că Sulea i-a făgăduit să-l avanseze și că acuma o să-i plătească în curând toată datoria până într'un ban. Asta numai ca să nu creadă că are de-a face cu o haimanà.

Intră mândru în prăvălie. Băcanul îl primì cu brațele deschise. Iși închipuià că Filibaș a pus mâna pe parale și vine să-i plătească.

— Ehe, lume nouă 'n băcănie veche! De

mult n'ai mai dat pe la noi, nene?... Ei, ce mai veste-poveste? Cum o duci cu serviciul? Șeful tot câine, tot câine?...

Filibaș îi intinse trufaș mâna și rostì tare și răspicat: •

— Așa să știi, că mâna asta a strâns-o adineaori și domnul șef!...

— I-auzi colo! — strigă băcanul făcându-se că se miră. Șeful?... Va să zică... Ei, bravo, asta-mi place!...

Aprodul strânse din buze cu dispreț, scui pă și porunci:

— Ia să-mi deà o țuică!

— O țuică, băiete — țipă repede băcanul, apoi întorcându-se îndată iar spre Filibaș, urmă: I-auzi, nene! Par'că tot nu-mi vine a crede... Păi dacă-i așa, e bine de tot, ce?

— Se vede cât de colo că d-ta nu mă cunoști, domnule — zise Filibaș grav. Eu n'am obiceiul să glumesc. Eu sânt om bătrân și nu vorbesc fleacuri. Și când spun cevà, să știi că-i așa cum spun... Ei, iacă, așa am vorbit și cu domnul șef cum vorbeșc cu d-ta. El a

zis una, eu alta, uite-aşa. Pe urmă mi-a dat mâna şi ne-am despărţit...

— Uite, aşa-mi place şi mie — glăsuî băcanul plescăind cu limba şi urmărind cu privirile neconţinut pe băieţii de prăvălie ca să nu mânânce sau să dosească ceva. Nu ţi-am spus eu totdeauna că-i om cum se-cade, dar nu ştii cum să-l luaţi? Dar şi d-ta eşti mare pişicher. Bine trebuie să-l fi picnit de ţi-a dat mâna! De unde până ieri-alaltăieri te stingeà în amenzi, astăzi stă la taclale cu d-ta şi-ţi strânge mâna! Ei, degeaba, eşti şmecher şi s'a isprăvit!...

Băcanul răsese şiret şi-l lovî cu dosul palmei peste burtă. Filibaş puse paharul la gură, se uită cu ochi zâmbitori la băcan, dădù ţuica de duşcă, strâmbă din nas şi plescăi din limbă în semn că băutura a fost bună şi tare, îşi şterse mustăţile şi pe urmă vorbi lingându-şi mulţumit buzele:

— Dacă n'aş fi fost şmecher, crezi că aş fi putut-o duce douăzeci şi cinci de ani în slujbă? E, aşa trebuie să te învârteşti în viaţă, altmintrelea nu merge!...

Un țaran, care stătea alături și târguia, își scoase repede pălăria din cap și se uită pe furiș cu respect la domnul acesta ce știe să se învârtească în viață.

Apoi Filibaș eși încet din prăvălie, fără să mai plătească țuica, mângâindu-și barba și mustățile. Dar pe trotoar își aduse aminte că a uitat să spuie băcanului de avansare.

— Iaca, nici nu-ți spusei! Știi că mi-a făgăduit să mă avanseze? Ei, ce zici? Bun băiat, nu?...

— Minunat! — răspunse băcanul, din ușă frecându-și mâinile la gândul că în sfârșit totuș o să poată scoate ceva dela Filibaș. Minunat!...

III

Filibaș plăteà cincisprezece lei chirie unei ovreice în Calea Florească pentru o odaie și o săliță în fundul curții. Odaia nu erà mare dar erà foarte dărăpănată și atât de joasă încât vizitiul, om mai înalt, ajungeà cu mâna

la tavan. Fiindcă însă Filibaș nu avea prea multă mobilă, încăpea destul de bine toată familia. El cu nevasta și cu cei doi copii mai mici dormeau într'un pat, fata cea mare și trei copii în altul, iar băiatul, căruia tatăl său îi zicea «cal bătrân» și care avea șaptesprezece ani, dormea jos căci el nu trebuie să fie mofturos. Sălița o împărțea cu vizitiul cu care stătea ușă în ușă și care nu avea decât trei copii — cel mai mare de patru ani, iar cel mai mic de opt luni. Vizitiul avusese leafă bună la tramvaie, dar de vre-o trei săptămâni nu mai erà în serviciu; îl dăduse afară pentru că bătuse pe un pasager. Il chema Mihail Ionescu și avea mâinile mari și noduroase, trupul scurt și picioarele foarte lungi, așa că, cu tunica-i scurtă, cafenie, părea un cocostârc plouat. Purtă mustața răsucită și pomadată, căci tatăl său fusese unghur; el însă nu mai știa unghurește decât vre-o câteva înjurături. Se făleă că e socialist și căută să aducă vorba totdeauna de boieri ca să-i poată înjură pe unghurește. Nevastă-sa

murise din facere și de-atunci dânsul nu putea suferi pe doctori. Cu Filibaș stătea în fiecare seară la taifas și vorbeau de rău pe superiori. La leafă însă totdeauna se certau deoarece atunci Filibaș nu-i mai dădea voie să înjure pe boeri.

Filibaș intră în curte fluerând, cu șapca pe-o ureche.

— Ei, nevestico, gata masa? — strigă tare și mândru, oprindu-se în săliță așa ca să-l audă și vizitiul care stătea cu ușa deschisă și cu luleaua în gură, posomorât și mânios căci se certase cu ovreica din pricina copiilor.

— Să nu uiți, nevestico, să pui la masă și o lecuță de vin, căci astăzi am chef să beau un păhărel... Ce dracu! Cât trăim să trăim bine, că pe urmă cine știe ce-o mai fi!...

Iși scoase șapca și se șterse de sudori uitându-se pe furiș la vizitiu. Și, văzând mutra blegită a prietenului său, îi veni în minte că mâine-poimâne o să-l avanseze și începù iar a râde cu atâta poftă încât îi tremurà burta. Iși puse în gând să se facă beat ca să-l învidieze și mai mult vizitiul.

Nevasta lui Filibaş era o femeie trecută, cu obrazii tăbăciţi şi încreţiţi, cu nasul scurt şi cu barba ascuţită, deşirată şi murdară parcă nu s'ar fi primenit şi nu s'ar fi spălat de când s'a măritat. Auzind glasul bărbatului eşi în uşă, bătù în palme cu necaz şi ţipă :

— Aoleu, pare-mi-se c'ai nebunit, bărbate, ori că vrei să-ţi baţi joc de mine!... Ție-ți arde de vin şi eu nu-mi văd capul de sărăcie şi nu ştiu unde să mă mai împrumut şi ce să fac ca să pot găsi o bucăţică de pâine pentru gurile astea mici şi flămânde...

— Ce pâine, Mariţo, ce pâine? făcù Filibaş necăjit că nevastă-sa nu se sfieşte a se căi în gura mare. Cu cozonac am să vă hrănesc de-acù 'nainte, ai înţeles? Cu cozonac!... Ei îți place? Iac'aşa vreau eu, uite-aşa! Ai înţeles!

Acasă, cu nevasta şi cu copiii, lui Filibaş îi plăcea să vorbească așa cum vorbeau cu dânsul superiorii la biurou. Dar acum strigă şi mai tare ca te obicei, căci vroia să-l auză toți vecinii şi să se minuneze.

Nevasta rămase o clipă cu gura căscată, apoi își făcù cruce şi-şi scuipă în sân:

— Ai nebunit, Ionică, aoleu c'ai nebunit!
Vai de capul tău!...

Bărbatul se încruntă și eră cât p'aci s'oriea la înjurături, dar se gândi totuș că femeea n'are de unde să știe ce noroc a dat peste dânsul și, proastă cum este, nici nu e în stare să ghicească. Și se potoli. Scoase din buzunar francul și băncuța ce îi căpătase bacșiș dela un boier din provincie care avușese niște daravere pe la minister, și îi întinse nevestii:

— Aide, nu mai torăi ca o neroadă... Du-te și adu vin că astăzi trebuie să beau și să mă îmbăt... Pentrucă văd că d-ta, cucoană, ești proastă cum erai când m'a pus dracul de m'am însurat cu tine și nu poți pricepe cu mintea ta cea de vrabie că eu nu vorbesc de clacă! Ai înțeles? Astăzi vreau să fac chef, fiindcă de azi înainte sânt avansat! Ei, acū ai înțeles?... Sânt a-van-sat?... Ș'acum mai crăcnește dacă-ți dă mâna, poftim!...

Incepuse să grăiască mai domol, dar la sfârșit se pomeni că iar strigă. Ii eră necaz că femeie n'a fost de față când i-a dat șeful mâna ca să știe să-l respecte cum se cuvine.

Când auzi nevasta de avansare începù să tremure și să schimbe fețe-fețe. Ii veneà să leșine. Se holbă mută la bărbat, aci credeà acì nu credeà, și-și mototoleà într'una șorțul cu mâinile-i umede. Pe urmă începù a clipi repede din gene și bâlbați, râzând și plângând în acelaș timp:

— Of, dare-ar Cel de Sus să-ți fie gura de aur, că numai bunul Dumnezeu știe cât am suferit în vremurile astea de scumpete amară! Of, of, sufletelul meu! Că viața-i tot mai scumpă și leafa puțină și copiii mulți... Și lăptarului îi trebuie parale, și găzarului îi trebuie, și zarzavagiului îi trebuie, și...

Luă banii din mâna lui Filibaș și eși repede, plângând și făcându-și cruce de bucurie și înșirând cu glas înlăcrimat pe toți creditorii care așteaptă parale și-i fac bucluc în fiecare zi.

Filibaș mai stătù un minut în sală furând cu coada ochiului pe vizitiu, apoi intră tușind tanțos în odae și se așeză lă masă. Copiii nu erau pe-acasă: cei mici se jucau undeva, pe

la vecini, cei mari nu se întorseseră încă din oraș. Filibaș oftă, se gândi la șef bătând cu degetele darabanaua pe masă, pe urmă strigă deodată:

— Acasă ești, Mihai?

Dincolo vizitiul nu răspunse, tuși, se sculă încet și trecu în casa aprodului cu luleaua între dinți și cu mâinile în buzunarele pantalonilor.

— Așa, neică, ce să stai colo singur ca un cuc...

Vizitiul mormăi «bună seara» și se așeză pe marginea unui pat. Incetul cu încetul însă i se deslegă limba și, întâiu și mai întâiu povestì lui Filibaș din fir în păr cum s'a certat cu ovreica adăogând că dacă ar fi în slujbă sau ar aveà parale, numai decât s'ar mutà căci i s'a scârbit cu obrăznicile și cu cârtirile proprietăresei. Apoi tăcù, scormoni tutunul din luleà, scui pă și întrebă:

— Și va să zică te avansează?

— Păi -- răspunse scurt și mândru Filibaș, dar pe urmă totuș se puse să-i spună amă-

nunțit cum i-a strâns șeful mâna, că au glumit și au râs ca doi prieteni buni, că la despărțire i-a zis c'o să-și puie în cumpănă toată greutatea lui de șef și o să-l avanseze dela zintâiu. Vorbea încet, ca un părinte către copii, și nici prin gând nu-i trecea că minte.

— Să fie într'un ceas bun — murmură vizitiul cu pizmă. Iaca eu degeaba am muncit și mi-am sfărâmat ciolanele. M'au dat, afară pungașii și m'au lăsat pe drumuri cu o droaie de copii!... Așa-i dreptatea în țara asta, uite-așa!...

— De — zise grav Filibaș — trebuie să știi de unde să apuci viața și cum s'o sucești! Nu-i lucru ușor să trăiești în ziua de azi! Hehe, e greu de tot! Trebuie să muncești ca un câine, să pui osul, să te vânzolești, altfel te mănâncă fript calicia!

Tăcù o clipă, apoi adăogă și mai grav cu aluzie la greșeala vizitiului :

— Și trebuie să te porți bine, bine ca o fată mare, altmintrelea s'a dus dracului și cinste și slujbă. Cu hărțueli și cu bătăi nu

poți face serviciu, degeaba!... Capul plecat, nu-l taie sabia, asta s'o știi dela mine!...

Vizitiul scoase luleaua din gură și zise liniștit :

— Adică eu n'am fost plecat? Si ce mi-a folosit? M'au dat afară? M'au dat. Mă lasă să-mi moară de foame copilașii? Mă lasă. Puteam să mă port oricum, tot așa aș fi pățit. Dacă stăpânul e porc de câine, degeaba te căznești!...

Înjură ungurește, scuipă, își înțepenî luleaua în celălalt colț al gurii, apoi mai mormăi ceva și tăcù. Filibaș râse silit și glăsuî:

— Acù nu mai e nevoie să vorbim de chestia d-tale. Vinovat îi fi fost, astă fără doar și poate că, ce Doamne, nu te dă nimeni afară așa tam-nesam. Șefii sânt oameni cum-se-cade, degeaba spui d-ta, dar slujbașii sânt ai dracului. Asta s'o știi dela mine!

— Câini sânt, nu oameni cum-se-cade — zise vizitiul sculându-se. Câini fără suflet!... Acù vorbești și d-ta pentrucă ți-a aruncat colo un ciolan, dar eri parcă nu vorbeai așa, ai? Eri îi înjurai și...

— Ba să mă ierți — căută Filibaș, supărat, să-l întrerupă.

Dar vizitiul se aprinse din ce în ce și, apropiindu-se de aprod, urmă tot mai cu foc :

— Când te amendă, țipai că el e rău și d-ta ești bun. Acù te-a încântat cu vorbe și numai decât ești gata să spui că el e bun și d-ta ești rău... Ehe, oameni ca d-ta mai rar ! D-ta te încânți lesne că ești prost și te poate purtă de nas orice gogoman, ca pe un copil. Dar mie să nu-mi vii cu palavre, că eu știu ce-i lumea și cum sânt boerii. Să te vază lat^o de foame și n'o să-ți arunce o bucată de pâine. Mai degrabă ți-o dà o funie să te spânzuri, ehe !...

Vizitiul se înfuriase cum-se-cade. Invârteà pumnii sub nasul lui Filibaș, se roșise ca racul și-și mutà mereu luleaua dintr'un colț al gurii în cellalt. Filibaș la început se pleoștise, dar când văzù că vizitiul dà din mâini, se înfuriă și dânsul și începù să răcnească :

— Astea sânt prostii, domnule, ai înțeles ?
D-ta ești un om de nimic și d'aia te-au dat

afară! Oamenii de teapa d-tale ar trebui bătuti în vergi ca să le treacă de-a mai înjură și a bârfi, asta ar trebui!...

Apucă pe vizitiu de un nasture al hainei, și-l sgâlțâi cu furie parc'ar fi vrut să-l si-lească a înțelege că e om de nimic și trebuie bătut în vergi.

— Vergi îți trebuie d-tale, ai înțeles? Atunci nu te-ai mai luă la bătae cu oamenii și nu ai înjură zor-nevoe pe superiori!...

Vizitiul se sborși și mai rău auzindu-l răcnind pe Filibaș. Dar mai mult îl necăjea că o să-i rupă nasturele.

— Lasă-mă 'n pace, domnule — zise dânsul — nu mă zgâlțâi, că nu sânt sluga d-tale!

— Nu te las — răcnì Filibaș fără să știe ce nu lasă. Ești un mișel și un ticălos și înjuri pe toată lumea! Ești o canalie, o...

Vizitiul se smucì să-și scape nasturele din mâna lui, dar Filibaș, crezând că vreă să-l lovească, îl înhăță și mai strâns și începù a-i cără cu dreapta la pumni peste cap. Mai întâiu vizitiul se speria și dădù să scape din

măinile potrivnicului, dar nu izbuti. Atunci se întărată și el și-i trânti un genunchiu în burtă. Filibaș căzû deadura pe dușumele urlând într'una:

— Ești o canalie, domnule, un pungaș, un hoț!... In pușcărie ai să ajungi, nu în serviciu! Canalie!...

Tocmai acuma sosî și nevasta dela băcănie cu vin și cu mezeluri. Auzî gălăgia de departe și îndată ce intră în curte, pornî să țipe ca din gură de șarpe:

— Aoleu! Săriți că-l omoară! Săriți!...

In curând vecinii dădură năvală pe la ferestre, copiii vizitiului începură a plânge, iar proprietăreasa strigă pe afară că numai vizitiul e de vină, căci el se ceartă cu toată lumea și c'o să-l dea afară că-i face de răs casa și-i sperie chiriașii. Vizitiul însă, care în vremea aceasta trecuse în odaia lui, bombăni:

— Să-ți fie rușine a minți și a te lăuda ca un netot, că ești om bătrân!...

Nevasta lui Filibaș eră în sală, îl auzî și-i urlă amenițându-l:

— Las' că te știe lumea cine ești, afurisitule! Ți-e necaz că-l avansează, ai?... Dupăce te primește omul în casă și te hrănește, mai sai și cu bătaia la dânsul, pocitul și holbatule!

Filibaș se sculase de jos și eșise în curte să povestească vecinilor ce s'a întâmplat. Toată lumea erà de partea lui și toți îl ocărau pe vizitiu și spuneau că are necaz pe Filibaș pentrucă îl avansează. Iar Filibaș strigà:

— Cum să înjure o haimanà ca dânsul pe domnul șef? Ce are el cu domnul șef? Fire-ar dracului de boanghină!...

IV.

Filibaș se sculă mai de dimineață ca de obicei. Voià să fie la minister de vreme, să-l găsească șeful la ușă și să vadă că nu și-a luat nasul la purtare cu toate că i-a strâns mâna. Erà tras la față căci se culcase târziu. Se certase cu vizitiul până după miezul nopții. Păreà însă și mai fericit ca eri-

Umblă sprinten de ici colo și aveà mare poftă să împărtășească tuturor bucuria ce i se svârcoleà în inimă. Astă-noapte, dupăce se așezase în pat, stătuse multă vreme de vorbă cu nevastă-sa și găsiseră că nu se poate ca șeful să nu-l înainteze. Ba chiar și visase că l'a avansat și s'a îmbătat turtă de bucurie.

Se învârteà mereu pe lângă ceilalți aprozi, deschideà gura să le povestească întâmplarea cu șeful, dar îi erà și frică și rușine ca nu cumva să creadă că vreà să se laude. Iși închipuià, că tovarășii lui, ca și vizitiul, ar crăpà de necaz și nu l'ar crede, sau l'ar luà peste picior.

Dar la urma urmelor tot nu se putù stăpâni. Inima îi erà prea plină, trebuià să și-o ușureze. Intră în vorbă cu un aprod tânăr, ras de mustăți și tuns până la piele. Forfotiră de greutatele vieții pânăce ajunseră la superiori. Când verì vorba de Sulea, tânărul scupă și înjură, căci îl amendase și pe el cu doi lei fără să fi avut atâta vină măcar cât e negru sub unghie.

— Nu se poate om mai ticălos ca dobitocul ăsta — sâsâi dânsul uitându-se în toate părțile ca nu cumva să-l audă vre-unul din protejații lui Sulea și să-l pârască.

Filibaș simți că i se gădilă limba. «Trebue să-i spun — se gândi — nu pot lăsa să crează de rău pe un om atât de cinstit și de bun la inimă... Ei trebue să-i spun!» Zâmbi cu bunătațe, tuși clătinând din cap și zise:

— Ei nu, băete, nu-l cunoști pe domnul Sulea. Tu ești tânăr și nu te-ai izbit de viață. Ascultă-mă pe mine, că sânt om bătrân și cu douăzeci și cinci de ani de serviciu!... Nu-l cunoști... deloc nu-l cunoști!... Șeful e om de zahăr, auzi, de zahăr!...

Tânărul rămase o clipă uimit. Parcă nu-i venea a crede că se găsește cineva să ieă apărarea lui Sulea.

— Lasă-mă, nene — îngăimă sfios gândindu-se că poate Filibaș e spionul șefului și vreă să-l tragă în cursă. D-ta ești cel dintâiu suflet de om care te apuci să-l lauzi. Păi dacă-i așa de bun de ce m'a amendat

pe mine? De ce te-a amendat pe d-ta? De ce face zile fripte tuturor? De ce?

Se uită drept în ochii lui Filibaș. Ochii acestuia însă erau plini de bunătate, de încredere proastă, de fericire. «Nu-i spion — își zise tânărul — e prost, dar nu-i spion!»

— Sânteți necopti, băețe, ascultă-mă pe mine. Ce amenzi? Par'că au a face amenzile când e vorba de inima omului? Inima-i inimă și amenda-i amendă. Și inima lui e de aur!...

Și-i povestì cu cuvinte dulci, cu amănunte înflorite cum l'a întâlnit eri, cum i-a dat mâna, cum... însfârșit tot, tot și pe urmă adăogă triumfător:

— Ei acù ce zici?

Tânărul aprod îl privì cu milă și-i răspunse foarte simplu:

— Zic că ești prost, nene... Iartă-mă că ți-o spun în față, deși mi-ai putea fi tată!... Adică d-ta crezi în făgăduelile lui mincinoase și te încânți că ți-a dat mâna?... Aolică măre! Crezi d-ta că el o să-și mai aducă aminte de toate astea? Și pe urmă ce în-

semnează că ți-a dat mâna? Ia spune, ți-a iertat amenda?...

— O să mi-o ierte fără îndoială, — zise Filibaș cu convingere

— Ei așa!... Păi mie nu mi-a dat odată mâna și secretarul general? Și nu mi-a făgăduit câte 'n lună și 'n stele? Și cu ce m'am ales?... Ba eră să mă și dea afară...

Filibaș nu mai zise nimic. Se întoarse încet și se duse la ușa biuroului lui Sulea ca și când ar fi căutat acolo adăpost și apărare împotriva celor ce vor să-i destrame fericirea. Ii părură rău că s'a spovedit băiatului. Ar fi fost mai bine să fi tăcut, să vadă toți cum o să-l primească șeful când o să vie. Atunci de bună seamă n'ar mai fi cârtit și nu i-ar mai fi făcut sânge rău.

Tânărul însă se grăbi să spue numai decât și celorlalți ce i-a povestit Filibaș. Unul câte unul veniră toți aprozii la dânsul să-l întrebe dacă-i adevărat și să-i zică pe urmă că e un dobitoc dacă se încrede în palavrele lui Sulea.

Necredința tovarășilor se așeză ca un ghimpe în sufletul lui Filibaș. Simțea că se nărueceva în jurul lui, se nărue mereu și el nu e în stare să scape de primejdie. Incercă să se liniștească zicându-și că aprozii îl pizmuesc, dar ghimpele, cu toate acestea, pătrundeă tot mai adânc, mai adânc.

— Se poate?... Ei, nu se poate, nu se poate !...

Incepeă să-și deă seama că a mințit când a spus că șeful i-a făgăduit să-l avanseze. Nu i-a făgăduit, da, dar negreșit a vrut să-i făgăduiască. Și deodată își aduse aminte de amenzile ce i le croise șeful, de ocările și de înjurăturile ce i le aruncă de câteori îl vede, de amenințările lui că o să-l deă afară, și se înfricoșă. Simțea că se zăpăcește de tot. Gândurile îi alergau prin creeri tot mai neînfrânate, se învălmășeau, se alungau. O clipă credeă că îl avansează, apoi că-l dă afară, și iar că-l avansează. Se rezimă de pervazul ușii și-și duse mâna la fruntea care-i ardea. Nu mai știă ce să înceapă. Inchise ochii. Il cu-

prinse o moleșeală mare. Ii erà somn, parcă n'ar fi dormit de-o săptămână. Rămase așa, cu ochii închiși, gândindu-se mereu la Sulea, la avansare, la vizitiu, la nevastă, la aprozi... De jur-împrejur stăpâneà tăcerea aceea care se lăfăește prin toate coridoarele biurourilor, o tăcere întreruptă când și când de tuset, de pași repezi, de râsete înăbușite, de câte un țipăt al superiorilor, dar care, după ce te obișnuiești cu dânsa pare grea ca plumbul. Și încetul cu încetul, gândurile lui Filibaș iar se limpeziră. Acuma iar nu mai aveà îndoeli că n'o să-l avanseze. I se păreà că vede pe Sulea venind și strângându-i mâna și spunându-i că o să aibă grije de dânsul. Și, gândindu-se, suflă greu ca și când ar fi avut o piatră pe piept. Erà iar fericit și vesel...

— Dormi, porcule? — îi vùi deodată în urechi un glas răgușit. Nu ți-e rușine?... Aide, cară-te d'aci!...

Filibaș tresări fript, se șterse repede la ochi și bâlbâi dându-se înapoi:

— Nu dormeam, domnule șef, trăiți... Nu dormeam... Mă gândeam...

— Mai ai obraz să și minți?... Ei lasă că te învăț eu...

Sulea se pusese la pocher cu directorul și pierduse toți banii. Ochii îi erau roșii de nesomn, fața boțită. Aruncă o privire încrunțată spre aprod, apoi se întoarse repede și intră în biurou, în vreme ce Filibaș murmură tot mai domol și mai jalnic:

— Mă gândeam la necazuri, trăiți, mă gândeam la necazuri...

Câteva uși se deschiseră în pripă și întrînsele apărură capete curioase. Aprozii se uitară la dânsul batjocoritor și ochii lor parcă ziceau: «Ei, vezi, dobitocule?» Filibaș stătea încremenit. Buzele-i tremurau, iar în gând se întrebă:

— Ce-i asta?... Ce-i asta?...

I se părea c'a visat și începù iar a se frecă la ochi. Dar apoi se hotărî să-și facă ceva de lucru în biurou și să vază dacă într'adevăr Sulea a fost acela care l'a huiduit. Se strecură încetinel ca o umbră și se duse ață la sticla cu apă. Cu coada ochiului însă

se uită spre biurou. Văzù pe Sulea scotocind furios printre hârtii și-l auzì mormăind:

— Pretutindenii praf și murdărie... Nemaipomenit...

Filibaș luă sticla. Măinile îi tremuran. Porni în vârful degetelor spre ușă și mergând parcă vedeà mereu fața veselă de eri a șefului și în mâna dreaptă parcă simțeà atingerea dulce și moale a degetelor lui. Când puse mâna pe clanță îl zări Sulea și-i oprì :

— Filibaș !... Ia vino încoace !...

Aprodul se întoarse și se apropiă de masă.

— Ce-i asta? — zise șeful cu glas foarte liniștit, arătând cu o mână praful de pe masă, iar cu cealaltă potrivindu-și monoclul.

Filibaș tăcù. Se uită lung la masă, în ochii șefului, apoi la mâna lui cea dreaptă. Văzù că mâna e subțire, că pielea e albă, numai la încheeturile degetelor e roșie și că e brăzdată cu vine groase, albastre-spălăcite. Dar de-alfel e mâna ca și a lui și ca și a altor oameni. Ii erà frică să nu scape sticla și o strânse cu toate degetele.

— Și crezi tu că o să mai rabd eu murdăria asta și pe viitor? — urmă Sulea cu acelaș glas liniștit. Crezi tu că biuroul meu e grajd în care nu se curăță decât odată pe săptămână? Ei, nu, dragul meu! Eu n'am nevoie de trântori. Nu, hotărât. A ajuns cuțitul la os. Acù s'a isprăvit și cu răbdarea mea... Fii bun deci și-ți strânge catrafusele și te că-răbănește de pe-acì? Eu nu mai vreau să te văz de azi înainte! Din partea mea n'ai decât să te faci bancher sau ce-ți place, dar cu mine să nu mai dai ochi... Așa. Va să zică ne-am înțeles?... Să-ți strângi catrafusele!...

Filibaș vrù să se roage frumos de iertare, dar nu putù zice decât: «Am șapte copii, domnule șef, trăiți...» Și Sulea deodată începù să țipe ca un nebun:

— Ei, și ce-mi pasă mie dacă ai? Eu sânt de vină că ai copii?... Și dacă ai, de ce ești trântor? De ce sforăești și dormi în loc să lucrezi? Acì nu se doarme, mișelule, acì se muncește!... Afară, ticălosule, afară...

Il luă de spate și-l duse până la ușă. Fi-

libaș eși și închise ușa cu băgare de seamă ca să nu facă sgomot. Inima i se sbăteà în piept ca o pasăre rănită. Ii veni în minte nevasta care o să plângă, vizitiul care o să râdă de dânsul. Și deodată i se părù că a căzut de undeva, dintr'o înălțime mare, și cade, cade mereu fără să se poată agăța de ceva, fără să poată ajunge odată la pământ. Se răzimă de pervazul ușii și ochii i se umplură de lacrimi...

NEVASTA

Ion Bolovanu trăgeà sã moarã...

Stãteà chircit în pat, cu un picior întins strună peste cearceaful boțit, cu cellalt cârligat din genunche parcã i l'ar fi zgârcit cârceii. Mâinile le țineà rãșchirate ca un rãstignit, degetele încleștate în așternutul de pae, din care se zgâiau, spãimântate și rupte, câteva fire galbene ca părul în barba unui spân. Pieptul descheiat i se ridicà în rãstimpuri rare, anevoe, horcãind prelung parcã cu fiecare înãlțare i s'ar fi smuls o coardã din suflet. Ochii mari holbați se mișcau cu priviri sticloase, pline de groazã ca și când ar fi vãzut cevã nespus de amenințãtor.

Nevastã-sa stã la cãpãtãiu cu o lumânare

de ceară aprinsă în mână, cu fața rece, nemișcată, și se uită la dânsul întrebătoare în vreme ce razele roșcate ale luminii îi în-bujorau puțin obrajii și făceau să-i licărească ochii.

— Acù Ion moare, iar eu rămân văduvă — se gândeà dânsa urmărind tresăririle de durere ale bolnavului. Acù eu o să mă întorc acasă și o să plâng și pe urmă poate o să mă mărit a doua oară...

Bărbatul încercă să-și ridice capul de pe perna umezită de nădușeală. Mușchii obrazilor lui cenușii se încordară, vinele dela gât se îngroșară ca niște șopârle. Boala însă îl birui numai decât și capul căzù și mai istovit pe spate.

— Cum se căznește săracul — își zise nevasta netezându-și buzele cu limba. Mi-e milă de dânsul...

Simțeà însă că minte când ziceà că i-e milă. Plecă ochii rușinată și începù a se gândi de ce nu i-e milă? Dar nu izbuti să se lămu-rească.

— Dacă mi-ar fi milă aş plânge... Uite, toate femeile plâng, numai eu stau ca o stană de piatră. Măcar că mie mi-a fost bărbat...

Se uită cu o pismă copilărească la cele câteva femei bătrâne, care tropăiau în jurul patului, frecându-şi mâinile, oftând des şi cu multă poftă, şi picurând câte-o lacrimă. Apoi privi iar la Ion şi iar îşi zise:

— Mi-e milă de dânsul...

Femeile aruncau din când în când priviri speriate spre bărbatul bolnav şi şopteau stins şi repede:

— Moare!... Uite-acù moare!

Omul părea că aude şoptele acestea şi le soarbe fără să vreă. Îşi rotocolea în orbite bulbii albi ca marmora şi privirile lui parcă întrebau ceva, parcă cereau ajutor şi milă adevărată.

Apoi, deodată se simţi în odaie un zgomot ciudat, friguros, ca şi când două aripi mari, nevăzute ar fi fâlfâit de mai multe ori. În clipa aceea bolnavul îşi îndreptă şi piciorul cel îndoit, se întinse din răsuputeri, suspină

lung și ușurat, întoarse ochii cu albul în sus și pe urmă rămase neclintit. După un dram de vreme însă, corpul totuș se mai smucì o leacă, mâinile se adânciră mai grele în așternut, iar mușchii feței se schimonosiră parcă sub apăsarea unei dureri foarte mari.

— Aoleu c'a murit! E mort!...

O femeie uscată, cu nasul scurt și turtit și cu o năframă vânătă în cap, se năpusti năucă asupra mortului și începù a-l scutură sărutându-l cu lăcomie și țipând desnădăjduită:

— A murit!... a murit!... Vai de mine, dragul mamei, că te-ai dus și pe mine m'ai lăsat! De ce te-ai dus singur, puiul mamei, și de ce nu m'ai luat și pe mine? Ce mă fac eu fără de tine, ce mă fac, ce mă fac?

Nevasta se apropia și dânsa de marginea patului și se uită lung în fața mortului. Pe tâmplele lucii zări un șir de bobite de sudoare care păreau gata a se rostogoli pe obraji la vale. Ii veni deodată pofta neînțeleasă să se încredințeze dacă Ion e mort aavea? Iși trecù lumânarea în cealaltă mână și atinse cu

vârful degetelor mâna mortului care erà rece și umedă ca pielea de șarpe. Simți un fior de ghiață prin inimă și făcù repede un pas înapoi. O cuprinse o frică grozavă. Lumânarea de ceară începù să tremure în stânga ei...

În casa joasă, săturată de un miros pătrunzător de leacuri, stăpâneau fiorii aceia spăimântători ce se ivesc totdeauna în fața morții. Femeile alergau fără nici o țintă de ici colo, bocindu-se în silă, repetând mereu aceleași cuvinte fără rost care fac și mai jalnică priveriștea morții.

Intr'un târziu intră un bărbat.

— A murit? — întrebă dânsul cu glas șters și nepăsător. Și cum nimeni nu-i răspunse, își făcù cruce și adăogă oftând: «Dumnezeu să-l odihnească»!...

Apoi după ce se uită și el puțin la mort, clătinând din cap și ștergându-și mustățile, se duse la vatră și urmă mai trăgănat:

— Ar fi bine să-l scâldați până ce nu apucă a se înțepenî de tot...

Nevasta nici nu se mișcase de lângă pat.

O babă îi luă lumânarea din mână și o puse pe masă într'o oală, șoptind pițigăiat:

— I-a fost tare drag, sărăcuța... Nici nu poate plânge...

Femeea acuma se grămădi pe o laviță. Fața nu i se schimbase, dar dârdâiă parcă ar fi luat-o cu friguri. Se gândeà necontentit la șoapta babei ce o auzise ca prin vis: «I-a fost tare drag». Și începù a-și zice și dânsa: «Mi-a fost tare drag». Și se minunà cum poate rostì cuvintele acestea?.

— Mi-a fost tare drag... Adică de ce să-mi fi fost drag? A fost bun? N'a fost. A fost frumos? N'a fost. Apoi de ce să-mi fi fost drag?... Știà că vreau să mă mărit cu altul și totuși m'a luat... Și pe urmă m'a bătut mai rău ca pe o slujnică... Nu, nu mi-a fost bărbat. A fost un străin...

Și, gândindu-se așa, i se păreà ciudat și neînțeleș vâlmășagul și fierberea ce umpluseră casa: oamenii forfotind cu fețele sbârcite, îngrijorate, femeile care se învârteau în jurul unei căzi de lemn în care se zăreà un cap

galben, smead ce se bălăbăneà încoace și încolo, apoi sgomotul ce se asemănà cu un bâzâit de bondari, străpuns când și când de câte un sughiț de plâns... Și iar își zise că ar trebui să plângă și ea. Toată lumea lăcrimează: așa se cuvine când moare cinevã. Și, la urma urmelor, Ion tot i-a fost bărbat. I-a cununat popa. Negreșit trebuie să plângã... Iși frecă ochii cu pumnii și-și acoperi fața cu șorțul parcã ar fi vrut să se ascundă dinaintea oamenilor de rușine că nu-i vin lacrãmile.

— Nu pot, nu pot — murmură dânsa însfârșit. Nu mi-a fost drag...

Iși descoperi obrazii și-și țintì privirile la flăcările rumene ce se svârcoleau pe vatrã. Simțea că 0 cuprinde un frig din ce în ce mai nãpraznic. Buzele i se mișcau într'una parcã ar fi bãlbâit rugãciuni...

Oamenii o vedeau și ei cum se sbuciumã, o priveau lung și cu milã, clipeau din ochi cu înțeles și șopteau așa ca să-i audă și dânsa:

— I-a fost tare drag, sãraca... tare drag...

Trei zile, cât a fost mortul în casã, nevasta

a umblat ca o nălucă, punându-și fel de fel de întrebări, căznindu-se cu fel de fel de gânduri. Ii erà rușine că nu poate plânge și ocoleà privirile oamenilor. Când vedeà mortul în mijlocul odăii, în cosciugul alb, acoperit cu zăbranicul aspru și înflorit, simțe, cevà nedeslușit, cevà ce nu erà nici părere de rău, nici bucurie și nici frică, dar în care găseà câte o urmă din toate acestea.

De mort însă nu s'a mai apropiat până în ziua înmormântării. Și atunci cinévà a luat-o de subțiori și a dus-o la picioarele cosciugului așezat în ogradă pe o năsălie ce scârțâia în răstimpuri. În mijlocul mulțimii popa, în odăjdii cusute cu fir, cu barba rasă, argintie, în mână cu cădelnița din care se bolboceau nourași de fum mirositor, păreà un moșneag cuminte și obosit ce istorisește lumii, cu glas jalnic, cântător, o poveste tristă de demult.

Nevasta, îngenunchiată, își răzică capul de dunga sicriului. Simțeà cum ascuțișul lemnului i se brăzdează în piele, cum îi gâdâle zăbranicul obrazii. Când respirà, nările i se umpleau

de miros de tămâie... Și, înghițând cu plăcere fumul acesta năbușitor, ascultând mormăitul cunoscut al preotului și răspunsurile grăbite și răgușite ale dascălului, i se părù deodată că toate acestea i s'au mai întâmplat odată. Creerul îi vuià. Gânduri și amintiri îi frământau mintea. Se vedeà stând în genunchi înaintea aceluiaș popă, ascultând aceleași cântece jalnice, iar alături de dânsa simțea pe mortul din cosciug, pe care a fost silită să-l ieà de bărbat, care erà slab, bolnav și răutăcios, pe care îl urâse tot așa de mult, precum iubise pe celălalt ale cărui priviri îi ardeau și-i mângâiau inima, care însă trebuià s'o ocolească, altmintrelea tatăl ei ar fi zdrobit-o... Popa citește din ceasloave și afumă cu cădelnița, dascălul îi răspunde cu ochii închiși sau întorși pe dos, iar ea simte din ce în ce mai lămurit că atunci, cealaltă dată, s'a întâmplat ceva grozav, ceva de ce ea nu și-a putut dà seama până astăzi. Deabià acuma, în mijlocul bocetelor prefăcute și a fumului de tămâie, înțelege dânsa că popa și atunci a citit de îngropăciune,

că i-a prohodit sufletul ei cel dornic de-a iubi și de-a trăi, că i-a prohodit iubirea...

Și, cuprinsă deodată de o durere sfâșietoare, începù a plânge cu hohot, a urlà prelung ca o fiară rănită, așa cum ar fi trebuit să plângă atunci. Prin plânsul acesta voià parcă să-și jelească iubirea ei strivită atunci pentru totdeauna, iubirea care cu dânsa a fost mai vi-tregă și mai crâncenă chiar decât viața.

Lumea dela prohod se uită la ea mirată. Popa se oprì puțin și începù a tãmâia cu cădelnița. Iar prin mulțime trecură din gură în gură vorbele :

— I-a fost tare drag...

Pe nevastă, acum, cuvintele acestea o înțepară ca niște ace muiate în otravă. Se întrebă uimită de ce-i tot dă zor lumea că i-a fost drag? De unde știu oamenii ăștia că i-a fost drag? Sau poate vreau să-și bată joc de dânsa, de durerea ei?... Intoarse repede capul și privi cu ochii înroșiți, fulgerători la femeile îngenuchiate și smerite. Li veneà să se scoale în picioare și să spuie în gura mare sufletelor

ăstora nesimțitoare că nu i-a fost drag, că nu-l plânge pe dânsul, ci își plânge viața ei prăpădită... Dar privirile cucernice și blajine pe care le văzû în ochii norodului o spăimântară și o îmblânziră. Plecă iar capul și-și șterse lacrămile cu mâneca dela cămașă...

Cimitirul erà la marginea satului, pe o coastă lină presărată cu tufiș. Pe drum începură a țârâi picuri mărunți și calzi. Popa deschise umbrela și-și iuți pașii, iar norodul deasemenea. Cântările sunau mai vesele acuma, fețele se înseninară... Când ajunseră însă la poarta cimitirului ploaia contenî și, din dosul unui nour de argint, soarele își scoase obrajii înflăcărați. Lumea se împrăștiă și o apucă razna, peste morminte, spre groapă, ca să găsească locuri mai bune. Unii împiedicându-se în crucile rupte și putrezite, înjurau sâsâind, în vreme ce alții făceau mare haz pe socoteala dascălului care alaltăeri, la un botez, băuse până ce răgușise, așa că astăzi a cântat ca un curcan.

La groapă, cioclii așezară cosciugul pe dâm-

buțul de lut umed, iar popa începù din nou să citească. Stropì sicriul cu aghiazmă, stropì și mulțimea, bălălăi de câteva ori cu cădelnița, mormăind ceva printre dinți, și pe urmă se dădù trei pași înapoi. Groparii vârâră două frânghii pe sub cosciug și-l sloboziră încetinel în mormânt. Când crezură că e aproape de fund slăbiră frânghiile. Sicriul căzù huruind și plescăind în apa noroiasă ce se adunase acolo în urma ploii. Popa luă o mână de pământ și o aruncă în groapă. Oamenii se închină și svârliră cu toții rând pe rând, câte un pumn de lut pe cosciugul ce bubuiă ca o darabana. Nevasta vrù să facă și dânsa ca toată lumea, se plecă să ieà un bulgăre dar, vre-o câteva femei o traseră repede deoparte șoptind speriate:

— N'o lăsați, că vreà să se arunce în groapă!

Intorcându-se spre casă, lumea păreà că uitase cu totul că vine dela înmormântare. Glume grosolane fâșâiau prin aer însoțite de râsete îmfundate... La pomene se încinse apoi

un chef cum se cade. Mesenii ciocniră des pentru sufletul mortului, iar dascălul, șugubeț ca întotdeauna, închină în sănătatea nevestei:

— Și la anul să bem la nuntă — zise dânsul trăgând cu ochiul către un bărbat roșcovan din cellalt colț al mesei, rămas văduv de curând. Căci de, morții trăesc cu Dumnezeu, iar cei vii cu oamenii. Pe morți trebuie să-i mai lăsăm și în seama Domnului, că noi avem destule necazuri cu cei vii...

Nevasta ședeà mâhnită și uluită, cu mâinele în poală, cu fruntea plecată. În mintea ei răsunau mereu citaniile popii și sufletul i se frământa de durere. Se simțea atât de străină în mijlocul oamenilor care nu-i pot pricepe suferința, care n'o pot compătimi fiindcă nici ei n'au niciodată parte de compătimire...

O babă, care plângea și bea fără încetare, se uită la ea cu coada ochiului și bâlbâi, clătinând din cap:

— I-a fost tare drag, sărăcuța... tare drag...

Nevasta nu auzise vorbele dascălului, dar acele ale babei îi sbârnăiră în urechi ca

o vijelie. Simți deodată că tot sângele i se urcă în cap. Cuvintele acestea mincinoase, rostite de atâtea ori, i se păreau cea mai cumplită bătae de joc. Și nu se mai putu stăpâni. Se ridică brusc în picioare și strigă ca o nebună :

— Minți!... Minți!... Toți mințiți!... Nu mi-a fost drag! Mi-a fost urât! Mi-a mâncat viața, mi-a zdrobit viața, nu-l rabde pământul!...

Bărbații o priviră necrezători, femeile își făcură cruce, iar baba șopti într'ascuns vecinei din dreapta:

— Tare mi-e frică să nu-și piardă mințile, sărăcuța... Prea i-a fost drag...

CATASTROFA

I

David Pop iubea viața tihnită. Sbuciumările de nici un fel nu i-au plăcut niciodată. Râvnea liniște multă și muncă puțină sau chiar de loc; și izbutise să le aibă pe urma hărniciei tatălui său, un țăran aprig, sârguitor și zgârcit care făcuse avere.

Numai sângele rece îl moștenise David din firea părinților. Incolo nici o ambiție nu-l necăjia. Bătrânul Pop fusese încăpățânat și stăruitor. Iși pusese în minte să-l facă «domn», mai ales că școala eră acolo, la îndemână, în Năsăud, și nu costă mai nimic. La început păruse că și băiatului îi place cartea și că

nici n'are să se oprească până nu va ajunge avocat sau cel puțin protopop. Dar pe urmă, când a crescut mai mărișor, s'a înmuiat. Ar fi fost mai bucuros să păzească vacile decât să-și sfarme creerii cu sintaxa latinească... Totuș, cu chiu cu vai, a isprăvit liceul și a trecut la Cluj să învețe legile, căci bătrânul ținea morțiș să-l vază avocat. Degeaba. N'a mai mers. Șapte ani a tot învățat David și veșnic, în preajma examenelor, s'a pomenit cu câte-o boală sau cine știe ce altă nenorocire atât de mare că nu erà chip să deà ochii cu profesorii. Țăranul, dârz, nădăjduià mereu. A trebuit să spună verde David că s'a săturat. Implinise treizeci și unu de ani, erà om în toată firea. N'a avut încotro bătrânul; s'a dat bătut. Ii erà rușine de rușinea lui...

În vremea celor șapte ani trândăviți pela Universitate, David, ca să arate Năsăudenilor că n'a stat de pomană, s'a apucat să-și facă armata, un an de zile, în două rate. Ba chiar, într'un avânt strașnic, s'a repezit și la examenul de ofițer și, spre mirarea lui însuși,

l-a trecut cu bine. Astfel, pe lângă averea ce eră să-i rămână de la părinți, aveà și un titlu: sublocotenent în rezervă. Se simțea măgulit și înălțat cu titlul acesta. De ziua împăratului se îmbracă în uniformă, în mare ținută, și se ducea la biserică stârnind senzație în orașelul liniștit. Copii se țineau după dânsul, admirându-i strălucirea, iar jandarmii îl salutau înlemniți de respect. David pășea grav și mândru, își răsucea mustața, își zdrăngănea sabia și-și zicea cu mulțumire că nu-i lucru puțin să fii sublocotenent în rezervă...

Indată ce a întors spatele școalei, David s'a însurat cu fata unui protopop de pe Târnavă, o ființă drăgălașă, blândă, supusă și cu o zestre frumușică. Bătrânul Pop însă muri înainte de a-și putea vede nepotelul care sosi chiar în ziua când se împlinea anul de la nuntă. A rămas David stăpân și cap de familie. Nici o grije nu-l apăsă. Nevastă-sa vedeă singură de toată gospodăria mai bine ca orice bărbat. Capul n'avea decât să mâ-

nânce, să se plimbe și să se îngrășe — ceea ce nu întârziă s'o facă, dar firește cu măsură.

Astfel David erà foarte mulțumit cu viața. În lume nu prea eșeà. Doar uneori la berărie și Joia, ziua bălciului, prin piață. Năsăudul de altfel atâta aveà. Pe dânsul însă și acestea îl plictiseau. La berărie domnii îl omorau veșnic cu politica. Ce-i păsà lui? El voià liniște. De ce să se frământe? Erà bine cu românii, dar erà bine și cu ungurii. Ce să se amestece el în certuri d'astea?... Se abonase, mai cu seamă fiindcă-l zăpăcise un agent, la un ziar românesc; pe urmă, deoarece ungurii au început să vorbească pe socoteala lui, s'a abonat și la un jurnal unguresc. Și, ca să fie pe deplin liniștit, nu citeà nici unul.

Nici măcar la alegerile de deputat nu se duceà. Degeaba stăruiau românii și degeaba îl rugau ungurii. Ce să se încurce? Dacă ar votà cu unul, s'ar supără cellalt. Din pricina aceasta apoi românii îl făceau renegat, iar ungurii agitator.

Dar el nu se sinchiseà de ce zice lumea.

Își făcèa datoria de intelectual ducându-se, împreună cu nevasta-sa, la toate balurile și serbările românești și plătindu-și totdeauna încincit biletul. Dăruia pentru elevii săraci, pentru toate operele de binefacere, drept care erà menționat veșnic în ziarul local printre «mărinimoșii donatori și suprasolvenți». La petreceriile ungurești nu se duceà pentrucă nevastă-sa nu știà nici o iotă ungurește; își plăteà însă biletul și acolo foarte regulat, ca să fie cumpăna dreaptă.

Astfel David Pop se simțià mulțumit și se plimbà pe ulița cea mare din Năsăud, cu degetele în buzunarele vestei, scoțându-și burta puțin înainte, privind tihnit împrejur și având mereu un zâmbet bun pe buze. Mâncà bine, beà binișor, fumà mult și se jucà ceasuri întregi cu Titi, odrasla lui, care acum mergeà pe trei ani...

Intr'o zi însă l'a turburat o întrebare a lui Traian Hogeà, directorul liceului, care făcèa o politică turbată și care erà vestit că citește toate jurnalele ce vin la berăria «Rahova». Directorul i-a zis:

— Ei, domnule Pop, ce crezi, avem război ori n'avem?

— Ce război?

— Război, domnule, război!... N'ai citit în ziare?...

Și s'a apucat să-i explice o mulțime de lucruri pe care David nu le înțelegea fiindcă nu-i plăceau de loc.

S'a dus acasă abătut și chiar înfricoșat puțin.

— Elviro, mi se pare că ne-a bătut Dumnezeu... Auzi ce spune Hoge, că se face război!...

— Se vede că s'a săturat lumea de bine — zise femeea cu indignare. Numai războiul ne mai lipseă... În loc să ne rugăm Cerului în coate și'n genunchi să ne mai dea o țără de ploaie, că se usucă toate bucatele pe câmp...

David însă eră atât de plouat, că Elvira, văzându-l așa, se grăbi să adoage:

— Dar nici tu nu mai luă în serios tot ce trăncănește Hoge, că doar îl știi câte verzi și uscate spune...

Degeaba. Omul nu se mai putea potoli cu una cu două. Ii intrase în suflet vorba ca o lance. Se așeză de îndată și începù să răsfoiască prin ziarele nedesfăcute, și cu cât răsfoia cu atât se întristă mai mult și bombăniă:

— Război!... Război!...

Și, brusc, îl cuprinse o mare părere de rău. Cine l'a pus pe el să se facă ofițer de rezervă? Cum nu s'a gândit el atunci? Tatăl său l'ar fi putut scăpa de armată, cu bani sau pentru boală sau cine știe cum... Câți n'au scăpat? Acum nici nu i-ar păsă de război... A simțit el greutatea titlului și mai înainte, când trebuia să-și piarză în fiecare vară câte-o lună cu manevrele, să se obosească, să se chinuiască... Dar azi părerea de rău îl coplesiă și-i tremurà sufletul.

— Ce dobitoc am fost, ce dobitoc! își zicea citind articolele războinice sforăitoare și amenințătoare.

De-acum așteptă jurnalele noi cu înfrigurare și le citea parcă din ce în ce mai liniștit. Zilele îl obișnuiră și cu gândul războiului:

— Ce-o fi o fi! Ce-or face alții, voi face și eu... Parcă numai eu va trebui să plec?... Cum mi-o fi scris, și pace bună!

Intr'o după amiază și-a scos uniforma, a întins-o în curte pe sfoară, să se aerisească. Umblând prin târg și-a mai cumpărat una-alta, ce-i lipseă. De-o fi cevă, el să fie pregătit, iar de n'o fi nimic, atâta pagubă.

Apoi într'o Vineri, spre seară, pe când tocmai citea un articol de ziar care spunea că sânt multe speranțe să se evite războiul, David se pomeni cu o telegramă. Incepù să-i bată inima ca o pasăre speriată, iar degetele-i tremurară când o rupse. O citi, îngălbeni și murmură răgușit:

— Bine, foarte bine, voi plecà imediat!

Toată ograda parcă se puse să se legene, iar văzduhul limpede parcă se posomorî. El-vira veni îngrijorată să vadă telegrama, iar David, deabiă stăpânindu-se, îi spuse:

— Trebuie să plec chiar astă-seară. În douăzeci și patru de ore trebuie să mă prezint la regiment...

A fost nevoie de toate stăruințele și lămuririle Elvirei până să-l înduplece să aștepte a doua zi dimineața. Trebuî să-i explice de zeci de ori că la Bistrița ajunge cu trăsura în trei ceasuri și că deci, dacă pornește mâine, încă sosește mai curând decât e nevoie. David s'a învoit, fără a fi convins pe deplin. Acuma de-altfel el nici nu mai erà în stare să înțeleagă nimic. Simțea o povară uriașă pe inimă și o dorință mare să plece repede, să sfârșească... Pe urmă, orice s'ar întâmpla, să se întâmple.

Nevasta a plâns toată seara și a împachetat. Voiă să fie tare, căută să zâmbească și zicea mereu:

— Lasă, Davide, că poate n'o fi nimic... Doar n'a înebunit lumea să se încare din senin. Nu, nu, fii liniștit!... Ce zici, să-ți pun și vre-o două flaneluri?...

Intr'adevăr, și David parcă se liniștise. Și-a potrivit uniforma pe un scaun lângă pat, ca să-i fie la îndemână mâine dimineață, și-a pus în portofel mai multe bancnote și a pupat de

foarte multe ori pe Titi care rămăsese entuziasmat de strălucirea hainelor militare și nu voiă să se culce în ruptul capului.

Dimineața, David obișnuia să doarmă până la nouă, căci Elvira se scula cu noaptea în cap și avea grije de gospodărie. Acum însă el s'a trezit înainte de răsăritul soarelui și înaintea Elvirei, s'a îmbrăcat cu uniforma, a eșit în ogradă, a deșteptat vizitiul... N'avea deloc răbdare. Parcă-l rodea să se vadă plecat mai curând, să-și ușureze astfel poate sufletul.

La plecare a sărutat de trei ori pe Elvira și i-a spus cu glas puțin tremurat:

— De-oi muri, să ai grije de Titi!

Iar femeea avea obraji scâlțați în lacrimi, deși încercă să zâmbească, să nu-i îngreueze despărțirea.

Când a trecut podul Vicarului, David s'a uitat înapoi. Casa lui, cea rămasă dela tatăl-său, o casă bătrânească, mare, de piatră, cu o curte cât o grădină în față, parcă-l privea jalnic, iar în poartă Elvira îi flutura o batistă mică, cât un porumbel sfios, ținând de

mână pe Titi care se frecă la ochi cu pumnul. Deabiă acuma își aduse aminte David că nu și-a sărutat copilul. Ii părù rău și deschise gura să strige vizitiului să întoarcă. Dar, în aceeași clipă, se gândi că întoarcerea ar fi un semn rău. Cine știe, o fi chiar mai bine că nu și-a luat rămas bun dela copil, căci asta poate să însemne că în curând va veni acasă... Simți îndată că gândul acesta îi aduce puțină ușurare...

Eșind din orășel, trăsura trecù pe lângă o cruce mare de lemn, veche, pe care erà răs-tignit un Hristos de tinichea. David, căruia îi plăcuse să facă pe necredinciosul și să scandalizeze pe nevasta-sa spunând că nu-i Dumnezeu, acum se închină cucernic, bolborosind: «Doamne-ajută!»

— Da' ce s'aude, boerule? întrebă vizitiul scuipând între caii care alergau sprinten pe șoseaua adormită. Cică se face război! Să fie adevărat?

— Numai Dumnezeu poate să știe ce-o fi
— zise David.

II.

Cea dintâi noapte a avut visuri frumoase: parcă erà tot acasă, parcă se învârteà iarăș prin ogradă și prin zăvoi, parcă vorbià cu Elvira și sărutà pe Titi. În noaptea a doua însã a visat un atac înverșunat și o luptă cu bationeta în care el a fost rănit în burtă de sabia unui ofițer dușman fioros la vedere.

Ofițerii vorbeau numai politică, puneau la eale soarta țàrilor și a popoarelor, și doreau războiul cu gâlăgie mare, cu scrășniri de dinți. David nu se simțea bine printre dâșșii. Vițejiile acestea guralive îl scârbeau. Dar îi plăcea să steà toată ziua în mijlocul plutonului, alcătuit numai din feciori de pe valea Someșului, care mai toți îl cunoșteau, care toți îl iubeau, care își făceau cruce ca și dânsul când se pomeneà de război... Printre ei își pierdeà mâhnirea, își regăseà încrederea și căpătà parcă o nădejde vagă, cuprinsă în cuvintele «bun e Dumnezeu și mare».

Trimise de a doua zi o scrisoare lungă El-

virei, în care o îndemnă să nu fie supărată, că poate nu va fi nimic. Pe când scria, crezù și el că nu va fi nimic, deși altminteri, de câte ori erà singur, simțea că peste câteva zile va fi ce n'a mai fost de când lumea.

De altfel acuma erà pregătit și liniștit. Iși va face datoria. Pe urmă puțin îi pasă. Dacă așa i-a fost scris?

Cu o zi înainte de a plecà din Bistrița și-a scris testamentul, l'a sigilat cu ceară roșie și l'a cusut în buzunarul dinlăuntru al vestei. Nu i-a tremurat deloc nici mâna, nici inima. Se gândea doar că de-o murì baremi să se afle cine a fost el și care i-au fost ultimele dorințe. Scriind însă i-a trecut prin minte de multe ori că, dacă va scăpà din prima luptă, scăpat va fi din tot războiul. Licăririle acestea îl bucurau. Aveà încredere în presimțiri, mai ales în cele bune, cum are totdeauna omul în fața primejdiei sau a necunoscutului...

III.

Batalionul lui David a pornit cel dintâiu, în ziua cea dintâiu.

Curtea cazărmii fusese plină de țărani posomorâți, de femei în lacrimi, de alergături, de strigăte, plânsete, înjurături, de zăpăceală. Pe străzi o înbulzeală grozavă. Lumea streină urlă de însuflețire și batea cu flori pe oamenii cari mergeau să moară cine știe unde și pentru ce?

David habar n'avea unde se duce. De-abiă a doua zi, într'o gară de prin șesul Ungariei, a aflat că se vor bate cu Sârbii. De altminteri lui nici nu-i păsă cu cine are să se bată. Ii eră tot una. Trebuie să-și facă datoria, încolo ce-o vrea Dumnezeu.

Eră atât de calm parcă de când lumea numai războaie ar fi făcut. Amintindu-și în treacăt de viața lui tihnită din Năsăud, i se părea că visează, că viața aceea n'a existat aveau niciodată, cu toate că nu trecuse mai mult de zece zile de când primise telegrama

cea grozavă. Parcă eră alt om. Cel din Năsăud amortise făcând loc unui somnambul ce-și zicea mereu, ca o încurajare și o mângăere:

— Imi voi face datoria...

Nu îndrăzneă, poate nici nu eră în stare să-și dea seama ce s'a petrecut în sufletul său. Nici prin gând nu i-a trecut să se întrebe ce-i datoria. Se agățase de cuvântul acesta și eră mulțumit că într'insul a găsit un sprijin destul de puternic. Poate că încercând să se dumi-rească, n'ar mai fi avut liniștea și stăpânirea de sine. Poate că, dacă ar fi vrut să afle, i s'ar fi deschis o prăpastie și s'ar fi înfricoșat atât de mult încât l'ar fi cuprins tulburarea și groaza. Poate că simțea toate acestea și înadins înăbușea din rădăcină orice gânduri chinuitoare...

Ceilalți ofițeri, cei cari făcuseră politică și vitejii acasă, acuma, apropiindu-se de câmpurile morții, deveniau din ce în ce mai nervoși, galbeni la față și răgușiți la glas. David dimpotrivă aveă pe buze un zâmbet de o mulțumire stranie, parcă s'ar fi dus la o serbare-

frumoasă, hotărît să plătească înzecit costul biletului. Când batalionul a jurat din nou credință împăratului, în fața dușmanului, David a jurat din tot sufletul. Jurământul îi întăreă credința în datoria salvatoare...

Cele dintâi bubuituri de tunuri i-au cutremurat puțin inima, iar sâsâitul gloanțelor care-i alergau pe lângă urechi l-au spăimântat. Mai ales însă când a văzut pe cel dintâi flăcău din plutonul lui, alături de dânsul, căzând cu fața în jos, ca un sac de pământ, fără șapcă și cu ceafa înroșită de sânge, i-a trecut prin creeri, scurt, ca o fulgerare :

— Datoria e moartea...

Și s'a buimăcit.

Până atunci, cum necum, uitase să-și închipue că războiul înseamnă moartea. Până atunci i se păruse ceva nelămurit, înfricoșător, dar fără să se gândească numai decât la moarte sau poate gândindu-se la ceva mai rău ca moartea. Dar s'a lămurit repede. A înțeles și s'a întărit mai mult. Gândul morții, îndată ce s'a ivit, nu l-a înfricoșat. Moartea-i pentru

oameni. O așteptă deci cu seninătate, nepăsător, ca ceva trebuincios și întâmplător. Când a văzut primul mort și apoi cu cât a văzut mai mult sânge a priceput că moartea alege și că oriunde ar fi omul, îl ajunge. În seara întâiei lupte a numărat zâmbind șapte găuri de gloanțe în chipiu, în mânecile tunicii, în bufanții pantalonilor. Gloanțele au bâzâit împrejurul lui șapte ceasuri necurmat, dar au căutat pe alții, nu pe dânsul. Maiorul burtos, care rămasese în marginea satului, cu vre-o doi kilometri în urma liniei de moarte, ascuns în niște măracini, a fost găsit rece, lovit în inimă de un glonte rătăcit, pe când el a rămas fără nici o sgârietură în ploaia ucigătoarelor năpârci de oțel...

Ziua aceasta i-a dat siguranța. De aci încolo mergea prin focul cel mai năpraznic ca și cum s'ar fi plimbat prin piața Năsăudului, într'o dimineață de vară, numai printre porumbeii vicarului. Soldații prindeau încredere și îndrăzneală văzându-l. Eră o cochetare cu moartea, nevrută, firească, pe care ceilalți o

numeau curaj sau eroism, dar care pentru dânsul erà numai împlinirea datoriei. In curând i-a mers vestea. Camarazii îl priveau cu puțină invidie, comandantii cu respect. Au venit medalii și cruci să-l răsplătească. El însă nu s'a bucurat și nici nu le-a purtat. Zâmbeà și-și ziceà :

— Răsplată pentru datorie... Ridicol...

IV.

Dar zilele, săptămânile, lunile trec mereu și războiul nu se mai sfârșește. O biruință mare nu folosește cât o picătură mică de iod pe rana unui ostaș. Și biruințele atrag înfrângerii și înfrângerile alte biruinți, și războiul ține...

David Pop, soldat viteaz și iscusit, a căpătat, împreună cu o stea mai mult pe guler, și o însărcinare mai de seamă : o secție de mitraliere. Războiul lung a făcut, din civilii neștiutori, ostași de frunte. Și din Serbia l-au trecut în Galiția, și din Galiția iar în Serbia,

și pe urmă în Polonia... S'a bătut în mlaștile Pripetului și pe malurile Dvinei, iar în cele din urmă a ajuns în valea Isonzului, unde s'a statornicit.

Trecuse doi ani de când David Pop n'a prea cunoscut zile fără troznituri de tunuri și fără lătrat de mitraliere. Alții doreau pacea, casa și familia, el nu mai doreà nimic. Se încăpățanase în datorie ca un smintit într'o idee fixă. Alții au găsit răgaz să se repeadă pe-acasă, el n'a vrut și nici n'a căutat. Parcă-i erà teamă că, de-ar eși o clipă din făgaș, și-ar pierde deodată toată liniștea, s'ar reîntoarce în sufletul său cellalt David Pop, cel tihnit de odinioară. Și atunci cine știe ce s'ar mai alege din năzuințele lui de-acuma...

Scrià în fiecare săptămână, regulat, Elvirei. Ii trimeteà sărutări ei și lui Titi, și speranțe că în curând se va sfârși, va veni, vor fi iar fericiți și tihniți. Primeà mai puțin regulat scrisori dela nevastă-sa, cu lacrimi, cu dorinți, cu tremurări de grije și rugăminți la Dumnezeu. Dar nici acestea nu-l scoteau din so-

coteala lui. Ii erà dor de nevastă și copil, un dor ciudat care nu-i abăteà gândurile dela datorie. Intâi datoria, își ziceà, și pe urmă tihna, pacea, dragostea...

Nici în vis nu mai umblà pe-acasă. Visà asalturi crâncene, lupte furtunoase, obuze ce se spârgeau lângă el și-l lăsau nevătămat, comenzi desperate, gemete sfâșietoare. Visà și noaptea războiul pe care-l făcè ziua. Alții se visau mereu acasă și, când se deșteptau, plângeau că visul n'a fost realitate...

V

Acuma viața i se scurgeà într'o văgăună săpată adânc în stâncile Carsului, în dosul liniei de foc, la câțivă pași. Aveà un pat ticleuit din scânduri verzi și o saltea moale, luată dintr'un sat părăsit, și lumină electrică adusă și pusă înadins spre a le înfrumusețà mizeria. Aici trăià acuma împreună cu un căpitan croat, un locotenent și doi sublocotenenți unguri, care toată ziua înjurau și oftau

după pace. De când trecuse la mitraliere, David fusese strămutat într'un regiment unguresc unde se simțea foarte stingher, fiindcă el vorbiă prost ungurește și nu se prea înțelegea cu soldații care de altfel erau mai bătrâni, aveau copii acasă și veșnic se văitau și se jeluiau de oboseală și de dor... Și viața deabiă se urneă din loc aici, ca o apă mare căreia nu i se vede cursul..

În vizuina aceasta s'a pomenit, într'o bună zi, cu Alexe Căndale, un prieten vechiu de pe la Universitate, un om uscățel, cu ochii negri foarte vii și pătrunzători, cu un glas tăios și cald. David l'a îmbrățișat și l'a sărutat. Ii ascultă vorba ca o evanghelie. Erau luni de zile de când nu mai auzise un cuvânt românesc. Nu se sătură privindu-l și auzindu-l. I se părea că truda războiului și veșnica amenințare a morții i-au mai înăsprit înfățișarea, dar că sufletul i-a rămas poate și mai aprins ca odinioară.

Erau singuri.

— Nu te-ai prea schimbat, Alexe — zise

David cu o dojană zâmbitoare. Cum erai acum zece ani ești și astăzi...

— Dar vremurile s'au schimbat cumplit — răspunse Candale repede, privindu-l drept în ochi, întrebător parcă.

David simți în privirea prietenului o preocupare mare, o povară grea ce-i apăsă poate inima, o îngrijorare însuflețită, dar nu înțelegea nimic. După o tăcere scurtă, Alexe urmă brusc, cu aceeași voce întrebătoare, sfredelitoare:

— De trei ori am fost rănit și nu știu pentruce!

— Eu nici măcar sgâriat n'am fost, și se împlinesc doi ani de când mă bat neîncetat... Cu sârbii, cu rușii, cu cazacii, cu italienii, cu toți m'am lovit, — zise David cu puțină mândrie, ceeace nu prea eră în obiceiurile lui.

— Ne vărsăm sângele prin țări străine și nu știm pentruce! — rosti Candale cu glasul de adineaori. Apoi, fiindcă în ochii lui David văzù aceeași nedumerire încăpățânată, urmă pătimaș, din ce în ce mai aprins: Dar ce avem noi cu sârbii? Ce avem noi cu rușii ori cu ita-

lienii ? Ce avem ? Spune-mi tu, că eu degeaba mă întreb ! Ce ne-au făcut și ce le-am făcut ? Și cu toate acestea ne măcelărim de atâtea luni de zile... Tu habar n'ai ce s'au prăpădit din flăcăii noștri, cât sânge românesc s'a vărsat !... Au rămas satele pustii. Și toate degeaba ! Înțelegi tu ? Degeaba !... Ce va răsări din marea aceasta de sânge românesc, din pământurile îngrașate cu cadavrele noastre ? Crezi tu că vom avea noi vre-o mulțumire ? Crezi ?... E îngrozitor ce se petrece cu noi. Alții cel puțin știu că se sleesc pentru ceva, alte neamuri... Dar noi ?... De ce ? De ce ?...

David Pop îl ascultă cu ochii mari, uluiți aproape. I se pareă că în față i se deschide o prăpastie în care va trebui să se rostogolească în clipa când își va arunca ochii spre dânsa. Simțită lămurit că începe să-l cuprindă o frică ciudată și murmură grăbit, ca și când s'ar fi agățat de o funie salvatoare :

— Datoria, Alexe !

Candale însă izbučni aspru, hotărît :

— Datoria?... Orice datorie are margini!...

Un sublocotenent bătrân intră vesel, triumfător, aducând cu mândrie o veste de victorie cine știe unde, și, după ce o împărtășe celor doi prieteni, adăogă singur, melancolic:

— Toate acestea însă nu ne apropie de pace...

Nu mai putură vorbii și Candale plecă încurând. David rămase încurcat, tulburat, cum n'a mai fost niciodată. Mereu simțeà prăpăstia amenințătoare în față, tot mai largă, mai chemătoare. Tocmai noaptea târziu, pe front, în dosul mitralierelor care măcăiau înfricoșător, în mijlocul ploii de oțel, tocmai atunci își mai veni în fire și se pomeni deodată zicându-și cu o ușurare:

— Alexe e pornit rău... Așa a fost totdeauna... Datoria!

Și privind cum un soldat schimbă benzile de cartușe, cum ochitorul corectă mereu mașina morții, căutând să străbată întunericul din față, de unde veneau stăruitoare obuzele ce se spărgeau pe cer cu lumini galbene, se-

mănând gloanțe, văzând rachetele luminoase înălțându-se în văzduh și uitându-se de acolo minute întregi ca niște ochi fără milă, aducători de moarte, David se gândeà numai la Candale și, cu cât se gândeà acuma, cu atât se potoleà... Alexe numai de boroboațe s'a ținut și la Cluj, odinioară. Veșnic aveà cër-turi ba cu studenții unguri, ba cu profesorii, ba din pricina manifestațiilor. Voià triumful dreptății și cine mai știe câte altele. David însă nici atunci n'a priceput rostul vâlmăși-rilor. Adică de ce cearta, hărțuiala? Ce fo-los? Parcă românii nu vor fi tot români, ori cât s'ar căznì să-i oropsească? Poftească ori cine să facă pe Vasile Precup ori pe Toader Hârlău să nu mai umble în opinci și să nu mai doinească!... Va să zică toate ciorovăelile în privința aceasta sunt vorbe de clacă. Și la urma urmelor ce-au folosit toate frământă-rile? Poate că mai rău au otrăvit sufletele, poate că...

În clipa aceea un obuz uriaș vâjâe ca o furtună în văzduh și îndată se înfîge numai

la câțiva pași de dânsul, acoperindu-l cu pământ împreună cu soldații dela mitralieră. Mașina își încetează brusc tăcăitul. Oamenii se desgroapă tremurând, cu sudori de ghiață. David își scutură nisipul din păr și de pe haine, zicându-și cu un oftat în care e și mulțumire și părere de rău :

— Asta da, asta-i realitatea... Celelalte-s visuri și închipuiri...

VI

A doua zi i-a eșit din cap de tot tulburarea pricinuită de cuvintele lui Candale. Iși urmă viața ca mai înainte : mitralierele și somnul și mâncarea. Altminteri nimic nu-l interesă. N'a citit nici un ziar de când a început războiul. Adică de ce să citească ? Din jurnale să afle cum e războiul, el care zilnic, în fiecare minut vede în față dușmanul și simte de jur împrejur cum îl pândește moartea ? Camarazii veșnic discutau, veșnic făureau planuri de viitor, iar deseori se certau

împărțind Europa sau așezând rostul popoarelor după pace. David stătea în vremea aceasta întins în pat, cu ochii la becul electric, fără vreun gând în minte, având doar senzația că țeasta i-e cu desăvârșire goală, parcă războiul i-ar fi stors încetul cu încetul tot creerul.

Zilele se schimbau mereu neschimbate nepăsătoare și nenumărate. David cel puțin nici nu le mai ținea seama. Ce folos? Ce-a fost eri va fi și mâine. Nimic mai bun, nimic mai rău... Ii plăcea să vegheze așa, nemișcat, cu ochii deschiși fără să vază, cu urechile ascuțite fără să auză... Astfel baremi își odihneau oasele și-și cruță nervii pentru ceasurile datoriei.

Intr'o seară, stând așa pierdut, a băgat de seamă, fără să vrea, că tovarășii lui sunt mai aprinși ca de obicei, că vorbesc înfuriați și din când în când, aruncă spre dânsul priviri piezișe și bănuitoare. Mai ales un locotenent secui, foarte mustăcios și cu nasul vânăt, gesticulă ca un desperat, sporovăia mereu

nemțește și se întrerupea brusc spre a înjură lung pe ungurește. Atunci David a făcut ceea ce nu făcuse niciodată: a întrebat pe căpitanul croat, ce s'a întâmplat? Doi sublocotenenți au sărit fripți:

— Ce s'a întâmplat? țipară pițigăiat. D-ta nu știi?... D-ta dormi, d-ta...

Căpitanul, mai potolit, îl lămurii:

— S'a întâmplat, amice, că românii d-tale ne-au sărit în spate...

— Ca niște bandiți, ca niște tâlhari! S'au repezit în Ardeal, poate că în clipa aceasta sunt în satul meu, poate că ticăloșii acuma devastează casa mea părintească! urlă locotenentul secui cu o privire sălbatecă.

Erà tocmai o zi de Marți. Toate relele numai în zile de Marți îl năpăstuiseră... Marți!

David Pop se ridicase pe jumătate în pat și acuma stătea cu ochii mari, largi, uimiți. Se făcuse o tăcere adâncă în vizuină, întrețaiată doar de respirațiile furtunoase ale secuiului. Toți se uitau la David întrebători, într'o așteptare grea, ca și când de o vorbă

a lui ar atârna mersul lumii întregi și soarta războiului. El îi privi pe rând, își făcù gura pungă parc'ar fi vrut să zică ceva, clătină din cap în semn de nedumerire și apoi se lăsă iar pe spate, cu mâinile încrucișate sub ceafă.

Un sublocotenent nu se putù stăpâni și zise celorlalți, pe unghurește, încet, dar așa încât să auză și David :

— Pun rămășag că-i pare bine... Zadarnic, are sânge de trădător !...

David într'adevăr auzi, pricepù și tot nu spuse nimic. El știà că și-a făcut datoria deplin și nu se sinchiseà de vorbele nimănui. În patruzeci și nouă de lupte crâncene nu-și pierduse nici odată sângele rece, salvase situația de multe ori, drept care fusese de atâtea ori lăudat, decorat, îmbrățișat... Acuma să-și piarză firea ?

Căpitanul însă, făcându-se a nu auzi vorbele sublocotenentului, curmă tăcerea întrebând fără înconjur :

— Tu ce zici, camarade ?

Glasul răsună ca o acuzare. David avù o

tresărire. Parcă i se urcă un nod greu în piept, gata-gata să-l sugrume. Răspunse repede:

— Ce-mi pasă mie?... Eu știu că-mi fac datoria. Incolo tune, fulgere...

Și se întoarse încet, oftând, cu fața spre peretele de stâncă, unde pe câteva cuie îi erau atârinate hainele și armele, toată averea lui de azi.

Căută să fie liniștit, și nu mai putea. Simțea că îi furnică ceva prin inimă, că în minte pornesc devalma gânduri stranii. Se sileă să nu dea ascultare discuției camarazilor, cum a făcut todeauna, și nu izbutea. Auziă neînțecat, ca niște stropi de plumb ce i-ar fi picurat pe creeri:

— Ticăloșii... Trădătorii... Valahii... Transilvania...

Ura și furia ofițerilor i se izbeau de timpane, îi pătrundeau în sânge, i se coborau în suflet și i-l răscoleau cumplit. Se pomenea că pe buze i se grămădesc răspunsuri la ocări, simțea că ocările îl chinuesc.

— Trebuie să fiu liniștit! Ce-mi pasă mie? Ce am eu să mă amestec? își zicea mereu și tot de atâtea ori se hotărâ să nici nu se mai gândească la ceea ce se petrecea împrejurul lui.

Dar liniștea îl ocolea acum. Vorbele ofițerilor i se înfipseră adânc în urechi și-i răsunară toată noaptea. Și noaptea aceea a fost înfricoșătoare și nesfârșită, cu toate că nici un bubuit de tun și nici un foc de pușcă n'a cutremurat-o. Ceilalți dormeau duși, sforăiau strașnic și din când tresăreau sau strigau speriați prin somn. El însă n'a putut închide ochii nici un minut, deși stătuse aproape douăzeci și patru de ceasuri lângă mitralieră, în mijlocul pârjolului, și eră zdrobit de oboseală. Acuma capul îi vuia de gânduri, parcă toate cele înăbușite în doi ani de zile s'ar fi năpustit deodată asupra lui să-l strivească sub povara lor.

Își aduse aminte de Elvira și de Titi și-l cuprinse un dor nebun. I se făcù în inimă un gol mare, mistuitor și dureros, iar ochii i se umeziră.

— Doi ani! Doi ani! — murmură dânsul.

Apoi îndată îi năvăliră în minte iarăș vorbele ofițerilor, ocările și amenințările. Și pe urmă brusc i se aprinse în gând întrebarea lui Candale, ca o făclie puternică: «De ce ne vărsăm noi sângele?» Și drept răspuns se îmbulzeă vorba căpitanului, de mai multe ori, obsedantă:

— Românii ne-au sărit în spate...

Niciodată cuvântul acesta, «românii», nu i-a sunat în ureche mai ademenitor ca acum. Il repetă mereu în gând, îl rosteau în neștire și buzele lui, fără glas, când duios, când aspru când dulce, și simțea ca o mângăere de mamă rostind:

— Românii... Românii!... Românii...

Și deodată se pomeni închipuindu-și ce-ar fi dacă în Năsăud solgăbirăul ar fi român, român și silvicultorul, și judecătorul, și jandarmii, și în Bistrița iarăș numai români la tribunal, la primărie, la școli, până și fișpanul să fie român... Și pretutindeni, în toată Transilvania, numai români, toți români... Ce ar fi?

Gândul îl bucură ca pe-un copil și adăogă zâmbind în sine:

— Chiar și honvezii să fie sub comandă românească...

Se oprî brusc, parcă s'ar fi speriat că-l bat asemenea gânduri.

— Nu se poate!... Auzi, ce copilării!... Copilării!... Prea ar fi frumos...

Murmură de câteva ori «copilării», dar în curând se surprinse zicându-și:

— Românii au intrat în Ardeal... Poate că au ajuns și pe la noi?... Poate că acum solgăbirăul e român în Năsăud...

Vedeà cu sufletul toată harta Transilvaniei, încercuită de Carpații sălbatici, și oștiri multe, coloane nesfârșit de lungi repezindu-se vijelios prin trecătorile strâmte și întortochiate, intrând prin sate unde femeile și copiii se uitau cu uimire din porți, înaintând fără zăbavă prin Alba Iulia, prin Cluj, prin Sibiu, spre Tisa, irezistibile, cine știe până unde?

Deodată îi bâzâiră în urechi ocările Secuiului, vedenia pierî și în schimb începù să se gân-

dească ce lupte grele trebuie să fie acolo cu dușmanul care a năvălit în țară. Un fior de rușine îi trecu prin tot corpul, dându-și seama că s'a bucurat o clipă de pătrunderea oștilor dușmane, pe pământul patriei. Dar iarăși îndată instinctiv, murmură trist și îngrijorat:

— Dușman... dușman...

Il durea în suflet cuvântul... Mai simțise el odată durerea aceasta o clipă, cu vre-un an în urmă, în Galiția. Un val de ruși ajunsese până la piedecile de sârmă ghimpată din fața tranșeei lui. Câțivă începură să taie sârmele cu foarfece grele, când David porunci să latre mitralierele. Două minute a ținut toată afacerea. Rușii se rostogoliră pe rând, parcă i-ar fi doborât o coasă grozavă, nevăzută. Puțini se întoarseră năucii de frică și începură să fugă înapoi, urlând ca niște fiare căzute în capcană. Măcăitul mașinei îi urmăria necrutătoare, îl izbea din spate, îi prăvăliă la pământ. În apropiere, încurcați printre sârmele încâlcite, cu trupurile însângerate de gloanțe și sfâșiate de ghimpii de oțel, zeci de vrăjmași se văitau,

înjurau, gemeau. Printre glasurile de suferință și de spaimă, David auzi lămurit o jeluire:

— Mamă, mamă!... Sufletul meu, mamă!..

Pe atunci David aveà sub dânsul flăcăi de pe Someș. Unul dintr'aceștia zise mirat și plin de milă :

— Auziți?... Muscalul se vaită pe românește...

David n'a spus o vorbă, a tresărit scurt simțind o săgeată în inimă, s'a gândit o clipă că trebuie să fie vre-un basarabean, dar s'a recules repede, zicându-și: «Fie ce-o fi, dacă-i muscal e dușman!»

Acuma însă își aminteà îngrozit gemetele acelea, le auzeà limpede, jalnice, pătrunzătoare, amestecându-se cu altele multe care-i sfâșiau sufletul. Bâlbâi, cutremurându-se:

— E îngrozitor să se ucidă frate pe frate!

Și tot atunci i se înghesuì în minte întrebarea:

— Ce-aș face eu să fiu acolo, în fața lor, cu mitralierele mele?

Inima i se strânse ca într'un clește înroșit.

In loc de răspuns însă își zise iar, mai prăpădit:

— E cumplit... Frate pe frate... Bine că nu sânt acolo!

Iși făcù cruce și murmură ușurat puțin:

— Bine că nu sânt acolo... Ar fi cumplit... Aci știi că-mi fac datoria și nu-mi mai pasă de nimic...

Ațipì spre ziuă și se visă în Transilvania, prin Năsăud, cu Titi în brațe, sărutând pe Elvira ...apoi deodată în fața unei companii românești, cu mitralierele lui, nehotărât, îndurerat, gândindu-se zdrobit de groază: «Ce să fac? Ce să fac?»...

VII

Se deșteptă asudat, obosit, uluit. Pornì să-și facă slujba ca până acuma, cu sânge rece, dar i se păreà că tovarășii lui, deși nu mai vorbeau nimic de războiul cel nou, îl urmăreau mereu cu ochi bănuitori. El însuș se simțeà oarecum vinovat și deabià mai îndrăzneà să le înfrunte privirile. Se temeà că i se citesc pe față gândurile care l-au torturat

azi noapte. Il înfuriau acuma gândurile acelea, fiindcă îl urmăreau într'una și-i răscoleau liniștea care-i dăduse puterea doi ani de zile să-și facă datoria pretutindenî, care-l scăpase de toate grijile și dorințele.

— Imi voi îndeplinî datoria până la capăt!... Datoria!... Datoria!... își repetă necăjit și stăruitor căutând să-și recâștige astfel echilibrul. Dar simțea cu mirare și spaimă că cuvântul acesta nu mai e în stare să-i potolească nici creerii, nici sufletul, că acuma îndată se ridică, mai otrăvitoare, întrebarea: «Care datorie?» și că la aceasta nu se mai găsește nici un răspuns mulțumitor.

S'a bucurat când, după amiazi, i s'a dat o însărcinare mai primejdioasă. Poate va aveà norocul să-l izbească și pe el un glonte, să se sfârșească brusc toate gândurile și temerile. Tot moartea e cel mai bun leac pentru orice durere! Niciodată nu intrase în luptă cu dorința, sau măcar cu gândul de-a muri. Azi însă moartea i se părea o binefacere. De ce să se chinuiască, să tremure mereu că-l vor trimite și pe dânsul «acolo»?

Dar moartea nu-l voià. Ii căzură aproape toți oamenii dela mitraliere, fusese silit în cele din urmă să se așeze el la ochitor și totuș, nici o fărâamă de oțel nu se apropiă de dânsul. Parcă înadîns îl ocoleau gloanțela. Unde se duceà el nu mai șuerau cu atâta înverșunare...

Zdruncinarea luptei însă tot îi mai mulcomì gândurile. Dormì buștean, iar când se sculă, își zise triumfător:

— Dacă-ți faci datoria, nici dracul nu te atinge!...

Se liniștì într'adevăr. Doar că acuma așeptà cu nerăbdare comunicatele de război și că în comunicat se pomeneà căutând întâi și întâi «frontul românesc» și citind rîndurile acelea veșnic eu o strângere de inimă...

VIII.

Peste zece zile apoi venì un ordin urgent: regimentul se va învagonà imediat și va fi transportat pe teatrul de război din Transilvania.

David nu avusese vreme nici măcar să-și

deà bine seama ce s'a întâmplat. S'a pomenit într'un vagon, împreună cu o mulțime de ofițeri, între care și Alexe Candale, care-l pironoară mereu cu ochi întrebători, înfierbântați. Dar n'au putut schimbà nici o vorbă până tocmai a doua zi, într'o stație mică, unde trenul poposeà vre-o două ceasuri.

Candale l'a întrebat repede, înăbușit:

— Ei, ce faci?

David așteptase întrebarea, care totuș îl ului cumplit. Răspunse tot printr'o întrebare:

— Dar tu?

— Eu voi trece la ai noștri îndată ce voi puteà. In orice caz știu că n'am să trag nici un singur foc de pușcă... Mai bine să mă omoare ei pe mine, decât să ating eu pe vre-unul dintr'inșii... Nu?

David nu răspunse. Nu-i veni în minte la repezeală nici un răspuns. Deabià pe urmă zise cu sfială, aproape tremurând de emoție:

— Dar datoria?... Dar jurământul?...

Candale n'avu vreme să spună nimic. Din fața lui se vedeà însă un dispreț ciudat pentru

vorbele lui David... Simțiră că ceilalți ofițeri îi priveau și că în privirile lor eră o bănuială. Trebuiră să se despartă...

Uruitul roatelor de oțel, zgomotul monoton al trenului în mișcare îi închideau ochii. Stătea nemișcat, aproape zgribulit, într'un colț, pe canapea, și mintea îi fierbea. In compartiment ofițerii nu-l mai luau în seamă, vorbeau, râdeau, fumau și doreau strivirea «valahilor». Din toate sporovăelile David n'auzeă decât «strivirea valahilor» și cuvintele acestea îl revoltau atât de mult că-i trebuiau sfortări uriașe să se stăpânească să nu izbucnească.

— Ce mă mai necăjesc zadarnic? — își zicea mereu, căutând să se potolească. De ce?... Datoria-i datorie...

Nu izbutea și-și mușcă buzele și încercă iarăș vorbe mulcomitoare:

— De ce adică mă prăpădesc cu firea? De ce mă chinuesc? Eu sânt de vină că trebuie să mă duc «acolo»?... Eu n'am vrut... Nu vreau... Mi-e groază... Dar trebuie să-mi fac datoria! Trebuie, trebuie!

Se agăță de vorba aceasta și o murmură zăpăcit, torturat ca un cântec de jale, fără încetare, cine știe câte ceasuri:

— Trebue! Trebue! Trebue!

IX

La Arad trupele fură debarcate și trimise într'un lagăr, afară din oraș, unde mai poposiă un regiment, sosit cine știe din ce parte a Rusiei.

David nu mai aveà stare. Cu cât se apropià de front, cu atât inima îi svâcneà mai strânsă, cu atât în creeri i se îngrămădeau gânduri și vorbe care-l ardeau. Se plimbà acum, cu capul în pământ, printre corturile ridicate în grabă, printre soldații oboșiți care mâncau, cântau, injurau... Parcă în toată lumea aceasta numai el ar fi fost chinuit de teama frontului, de ziua de mâine, de întâlnirea cu «ei». Cevà îl mânà neîncetat, undevà, oriunde, numai să nu steà locului. Ii erà mereu frică să nu-l podidească deodată un plâns cumplit, să se facă

de batjocura oamenilor, el, care mersese veșnic cu fruntea sus, în cele mai furioase ploii de foc...

Rătăcind prin cuprinsul lagărului, se pomeni deodată în fața unui ofițer ras de mustăți, cu ochii mici, cu un nas subțire, cu bărbia ascuțită. Se oprî fără să vreă. Fața aceasta parcă-i eră cunoscută. Ofițerul trebuie să fi avut aceeași impresie, căci, după o clipă de ezitare, se repezî la David cu mâinile întinse, strigând cu o bucurie sinceră:

— David Pop!

— Intocmai — răspunse David strângându-i amândouă mâinile. Eră mai să nu te recunosc fără barbă și fără mustăți...

— Le-am sacrificat pe altarul patriei de frica lighioanelor — zise ofițerul luându-l de braț și apoi urmând cu mirare: Dar bine, dragă, tu, tu, ofițer? Ce-ai pățit?... Eu credeam că trândăvești la Năsăud și că acum faci parte din comisiunea care ese cu prapori și icoane să întâmpine pe dorobanții români... Ei ce zici?... In frumoasă încurcătură ne-au

aruncat întâmplările acestea și pe noi, cei care suntem la datorie...

Eră un prieten bun al lui David, avocat din Bistrița, Emil Oprișor. David îl știa «șovinist turbat», cum le zicea dânsul odinioară celor ce nu se astâmpărau. A fost chiar închis o lună în temnița dela Seghedin pentru că a îndemnat pe țăranii din Vărarea, care erau în proces cu Sașii din Pinteneasa, să nu se dea bătăuți și pentrucă, în urma ațâțărilor lui, Vărărenii au împușcat vre-o câțivă boi de-ai Sașilor pe pământurile împricinate..

Veselia prietenului însă îl tulbură... Cum poate fi atât de vesel când pleacă «acolo»?... Sau poate că Oprișor s'a hotărât, știe ce va face?... Nu se putù oprì și-l întrebă îndată, scurt, cu mult înțeles și puțină răgușeală în glas:

— Tu ce zici?

Așteptă răspunsul cu inima cât un purice.

Emil Oprișor însă răspunse fără șovăire, repede, cu o nepăsare uimitoare:

— Ce zic, dragul meu?... Zic că trebuie să

ne facem datoria. Iată!... Există oare altă posibilitate? Eu nu văd. Doar s'o ștergi la dușman... (David tresări auzindu-l cu câtă răceală rostește cuvântul «dușman».) Asta însă nu se poate. Întâi fiindcă ai jurat și ești obligat să-ți ții jurământul. Eu nu admit trădarea nici sub pretext că o faci pentru țară sau pentru neam. Trădătorul e un ticălos, orice motive l-ar îndemnă la trădare. Mai ales că motivele totdeauna, înțelegi, totdeauna sunt interesate într'un fel sau altul și izvorâte din egoisme lașe... Pe urmă, chiar presupunând că ai vreă să treci la dușman, întrebarea este: poți? Eu cred că nu. Fii sigur că pe noi ne supraveghează mii de ochi. O mișcare suspectă și te trezești cu glonte în spate sau în cazul cel mai rău, cu ștreangul. Și apoi, la urma urmelor, dușmanu-i dușman. Dacă trage el în tine, tu să nu tragi?

David nu se putu stăpâni. Il întrerupse cu atâta mirare în voce încât Oprișor se zăpăci o clipă:

— Tu?... Tu?...

— Dragul meu — reluă Onișor cu o ușoară ezitare — înainte de toate să ne înțelegem că războiul e război, va să zică ceva extrem de tragic, tot ce cunoaște lumea mai tragic. Ce poate fi mai cumplit de cât să ucizi pe cineva care nu ți-a făcut niciodată vre-un rău, pe un biet necunoscut din cine știe ce țară depărtată, care poate să fie cel mai cum se cade om de pe fața pământului? Dar, de vreme ce războiul există, poți tu, simplu candidat la moarte eroică, vorba ceea, să mergi împotriva curentului, să te pui de-a curmezișul nebuniei generale?... Slavă Domnului, mai român ca mine nu cred să fi fost mulți. Am suferit, știi bine, pentru sentimentele mele neprecuțite. Mi-ar fi drag și poate că sufletul meu dorește chiar izbânda dușmanului, dorește în adâncul său ca Ardealul să fie românesc, cum se cuvine, deși — să-ți spun sincer — nu prea cred... Totuși, în situația în care ne aflăm, noi nu putem decât să ne facem datoria până la moarte. Dealtfel eu, îți mărturisesc, aș prefera să cad de gloanțe românești, decât de

rusești. Murind așa, voi aveà cel puțin impresia că mor, măcar în sens negativ, pentru triumful românilor...

— Ce lesne se găsesec toate argumentele — murmură David îndurerat.

Tăcură amândoi câteva clipe fără să se privească. Simțeau amândoi că-i desparte un zid și că nu se vor putea înțelege. Vorbiră pe urmă de altele, își schimbă impresiile celor doi ani de lupte, amănunte simple despre fluturarea aripelor morții. Vorbind, încercau amândoi să zâmbească, să pară veseli, dar nici unul nu izbutea. Inima lui David era cuprinsă de un frig mare, încât se minună că nu-i dărdăie dinții.

Apoi se despărțiră ca doi străini. Își dădură mâna, își urară noroc, iar David îi zise «la revedere» pe nemțește, ca și când ar fi vorbit cu oricare din camarazii ceilalți, cei de care sufletul său nu era legat prin nici o fibră. Rămase pe loc și se uită lung în urma lui Opreșor care mergea cu capul sus, legănându-și puțin corpul și tăind aerul cu o cravașă ruptă, foarte

liniștit și nepăsător. Privindu-l, David se pomeni că-l indiviază.

— Iată un om fericit care știe ce are să facă! — se gândi dânsul, trecându-i prin creieri, ca o fulgerare năpraznică, toate frământările și chinurile care pe dânsul îl făceau să nu știe ce are de făcut.

După ce Oprișor dispărură după corturi, David se însoarse mai abătut. Mâncă, se culcă și se svârcolî toată noaptea. Gândindu-se la vorbele reci ale lui Onișor, își amintî cuvintele lui Candale și mai ales privirea lui fierbinte, hotărîată. Il usturau creerii șovăind între amândoi. Dacă ei ar fi vorbit la fel poate că s'ar fi hotărât și dânsul. Astfel însă vedeă că argumentele tăioase ale lui Oprișor sânt tot atât de uluitoare ca și văpaia din ochii lui Candale, pe când sufletul lui nu e în stare decât să se revolte, să sufere și să geamă...

În cele din urmă nu mai putu. O oboseală mare îl doborî. Adormi murmurând:

— Măine!...

Cu amânarea aceasta se mai potolî și zilele

următoare. Iși dădù seama că toate planurile și hotărârile ar fi zadarnice. Să vedem ce va aduce ziua de mâine!... Atunci când îi va vedeà, atunci... Cine știe? Imprejurările fac să se prăbușească hotărârile cele mai oțelite. Dar mi-te hotărîrea și ezitățile lui? De ce să-și închipuiască cum că va face așa, când poate va trebui să facă altfel?

X.

Incepù să se roage în fiecare seară, sgârcit în patul ce se nemereà să-l aibă, cu fața veșnic spre perete, în vreme ce camarazii lui jucau cărți, beau, fumau și urlau înjurături sclivisite. Simțeà o mare nevoie să se prostearnă, să se umilească, să ceară un ajutor supraomenesc. Numai Dumnezeu ar fi putut să-i mai dăruiască o mângâere adevărată, un leac alinător.

În fiecare seară repetà cu desnădejde, fierbinte, ca un copil bătut de o mamă vitregă:

— Tatăl nostru care ești în ceruri...

Și adormea acum veșnic cu Dumnezeu pe buze...

XI.

După câteva zile de aşteptare înfrigurată, porniră. Se spuneà că merg spre Făgăraş. Mai cu trenul, mai pe jos, în marşuri grele, grăbite, istovitoare.

A doua zi, spre seară, trecură Oltul şi poposiră într'un sat aproape pustiu, cu casele, mici, posomorâte. Doar câtevà femei şi moşnegi se ascundeau prin dosul porţilor de nuiele, cei ce n'au putut sau n'au avut inima să fugă. Li ziceà Porumbacu. Se ştià că o puternică coloană românească se îndreaptă într'acolo în mare grabă. Mâine în zorii zilei poate că se va întâmplà ciocnirea... Mâine!... Trupele avură un repaos de câtevà ore, ca mai pe urmă să poată începe mai odihnite să-şi croiască şanţurile de apărare...

David erà mort de oboseală, cum nu fusese niciodată. Se trânti într'o casă părăsită şi adormi buştean. Nu-i trebuì nici mâncare, nici băutură. Somnul singur mai puteà să-i deà amânarea de care aveà nevoie spre a nu fi nevoit să se gândească la nimic...

Când îl sculă ordonanța, eră întunerec beznă. Se frecă la ochi, se întinse și-si pocni oasele. Miezul nopții. Somnul nu se îndură să-l părăsească. Nici nu auzi când soldatul îi spuse că i-a venit o scrisoare, se bucură însă ca o mireasă văzând-o. Se învioră dintr'odată. Iși aruncă ochii la scris, în lumina jigărită a unui opaiț. Eră dela Elvira. O citi zâmbind mereu și cu ochii scăldați în lacrimi de înduioșare. Nevasta îi scria numai nimicuri, dar acelea i se păreau mai scumpe acuma ca toate comorile lumii. Ii spuneà că Titi vorbește mereu de tata, că s'a făcut mare și cuminte, că se joacă numai de-a războiul. Ii spuneà că e cam supărată fiindcă deabià mai găsește lucrători, că toți bărbații s'au dus la războiu, arde-l'ar focul de războiu; că s'au scumpit toate de nu mai e de trăit... Și-i mai spuneà că toți funcționarii au fugit la Cluj, iar unii chiar la Budapesta, încât au rămas numai românii cari trăesc însă tot cu frica 'n spate, căci cine știe ce-o fi dacă vor începe să se bată și pe-acolo și să tragă cu tunurile, să prăpădească tot ce le-a mai rămas bieților oameni...

— Aha, va să zică e scrisă după... — își zise David începând să citească a doua oară, oprindu-se acuma la fiecă cuvânt, căutând printre rânduri ceea ce nu erà în rânduri...

Indoî frumos scrisoarea și o puse în buzunar, deasupra inimii; și parcă bucata de hârtie îi încălzeà sufletul.

— De-ar ști ea, săraca, prin ce trec eu acuma—se gândi apoi, pregătindu-se. De-ar ști!...

Pornî mai liniștit din casă. Eșind se lovî cu capul de pragul de sus. Incepù să înjure, dar se întrerupse repede:

— De bună seamă numai rău îmi prevestește... Doamne-ajută!...

Suflà un vânt aspru, tomnatec, sub cerul cenușiu, fără stele. In toate casele se simțea o fierbere ca într'un mușuroi în care un poznaș a izbit cu piciorul: porunci, șoapte, țipete scurte, zăngănituri grele... Se urnea oastea... Căsuțele păreau niște mormane de groază în bezna nopții, iar pomii desfrunziți deabinelea fâșâiau, plâneau, se legănau în bătaia vântului.

Pe o multe de deal pleșuv, la câteva sute

de pași depărtare de sat, tranșeele erau croite. Acum aveau să le potrivească, să le adâncească, să le înțepenească. Lucrul începù fără zăbavă. Felinarele slabe licăreau ca niște semne fantastice în șanțurile întortochiate, în vreme ce sapele, hârlețele, vâjâiau și loveau surd pământul adormit, care sufereà nepăsător să fie crestat și scormonit...

Munca tăcută, aspră, asudată ținù până 'n zorii zilei...

David, împotriva obiceiurilor sale, nici nu se sinchiseà ce-i făceau oamenii. Ședeà greoi pe un hat, cu coatele pe genunchi, sfredelind din ochi întunerecul care îndolià toată împrejurimea. Dorul de acasă i se furișà în inimă pe nesimțite. Incepù să-și amintească amănunte din viața lui tihnită de odinioară. Și fiecare amintire îi aprindeà mai mult sufletul. Viața aceea i se păreà acuma atât de dulce, o râvnià cu atâta patimă încât toată ființa și-o simțea îndurerată. Se plimbà cu gândurile prin Nă-săud, îmbrățișà pe toți oamenii care treceau podul Vicarului, zâmbeà la dânșii cu o dra-

goste frățească... Chiar și ovreii, pe care nu-i putuse suferi niciodată, acum îi apăreau drăguți, fiindcă erau de-acasă... Dar Elvira, cu surâsul ei supus, cu ochii ei calzi, îngăduitori, veșnic blândă, silitoare!... Dar Titi, cu graiul lui drăgălaș, cu gingășiile lui fermecătoare!..

Câte o înjurătură unguerească îi întrerupea din când în când reveria, îi aducea aminte cât e de departe de dorurile ce-l frământă pe dânsul. Sau câte un răbufnit de târnăcop, sinistru, parc'ar fi săpat la morminte...

Se miră cum nu și-a dat seama atâta vreme în ce vălmășag mohorât trăește? Sânge, moarte, schije de obuze, sâsâit de gloanțe, troznete, explozii, murdărie, sudoare... ce viață! Și el a trăit doi ani încheiați fără să se gândească o clipă la viața cealaltă, cea adevărată, fără s'o dorească măcar!

Și apoi în clipele următoare îi pare rău că nu i-a fost dat să rămână până la sfârșit așa cum începuse. Nepăsarea, răceala, nesimțirea aceea erau atâta de mulțumitoare! Cum și de unde le-a luat? Și mai ales cum și de

ce le-a pierdut? Nici acum nu-și dădeà bine seama, sau nu voià. O vorbă ca oricare alta, fără să se fi silit baremi a-i pătrunde înțelesul bine, a fost în stare să-l facă să uite tot și toate doi ani de zile. Și acum o simțire nedeslușită, trezită în sufletul lui deodată, nechemată, oropsită chiar și împotriva căreia s'a sbătut din răputeri, îi tulbură sufletul, îi chinuește și în acelaș timp îi îndulcește viața... Zadarnic se mai trudește să aleagă, să hotărască. Acum degeaba ar încercà să mai repete cuvântul «datorie». Simte că a devenit o vorbă goală, fără puterea de a-l mai supune orbește, dar totuș destul de puternică încă pentru a-l împiedecà să i se împotrivească. Sufletul lui înfierbântat, torturat de o dragoste fără margini, nu găsește în mintea lui un sprijin deajuns de solid care să-i deslege mâinile și să-i împace temerile...

Zorile coborau din cer gingașe, mântuind lumea de încălecarea întunerecului. Incetul cu incetul împrejurimile se desveliră. O geană de soare se ivi după un deal îndepărtat poleind ușor pământurile îmbrumate.

David nu se mai săturà privind acuma locurile acestea. Parcă în viața lui n'ar fi văzut o priveliște mai frumoasă. Poate numai hotarele Năsăudului, cu pământurile lui, cu porumbiștile, livezile și zăvoiul lui l-ar fi bucurat într'atâta. Toate-i păreau ca'n povești și-i erau atât de dragi încât îi veneà să le îmbrățișeze. Coasta gălbuie ce se coborà lin până înspre un sat necăjit, ascuns pe malurile unei gârle, șoseaua ce se țineà meru de pulpana gârlei, și pădurea mohorâtă ce urcă repede dincolo, cât vedeai cu ochii...

— De ce m'oi fi bucurând așa ca un ne-rod? își zise mirându-se singur. Parcă n'aș mai fi văzut destule râpe și sate și...

Dar apoi îndată se răsândi:

— Iată-mă iar în Ardeal—și gândindu-se simțeà cum i se umflă inima și mai tare, cum priveliștea se înfrumusețează parcă și mai mult...

În clipa când soarele deabià răsărit se ascunse iarăș în pânzișul posomorât de nouri ce închideà văzduhul, din spate porni brusc un

bubuit înăbușit, greu, urmat de-un vâjâit care se îndepărtă cu iuțeala fulgerului. David tresări, speriat.

— Uite cum îmi bate inima! își zise zâmbind. Parc'ar fi primul bubuit de tun, acum doi ani... E de-al nostru! adăogă apoi căutând să ghicească direcția obuzului.

Dar nu văzù nimic, și se necăji puțin.

Bubuiturile se întetiră apoi, topindu-se într'o uruială profundă și amenințătoare. La bubuiturile pe care dânsul le cunoșteà bine după sunet răspunseră curând altele, surde, scurte, răgușite.

— Au început și de-acolo...

La dreapta și la stânga, de departe, auzi mai pe urmă focuri dese de pușcă și tăcăitul mitralierelor. Il dureau ochii uitându-se, cercetând, doar-doar va descoperi ceva. Dar zgomotul continuă ceasuri întregi, când mai viu, când mai domolit, fără să vază nimic.

— Unde-s? Unde-s? murmură David mereu cu inima strânsă și cu broboane de sudori fierbinți pe frunte.

Deabiã spre amiazi a zãrit dincolo de satul din vale un uriaș vierme verzui târându-se pe șosea, deasupra căruia se îngrămădise îndată o ploaie de nourași albi de șrapnele. Aceasta însă n'a ținut mai mult de două trei minute. Viermele dispărù grabnic în pădure.

— Sunt ei! șopti David încremenit. De-acù începe...

Văzù apoi obuzele dese răbufnind printre copaci, în locul unde coloana a intrat în deșis... Pe urmă tunurile tăcură puțin... Insfârșit când prin pădure s'au zãrit oameni și căruțe, focul a reînceput și nici n'a mai încetat până seara târziu... În fața tranșeelor lui sau măcar prin apropiere nu se arătase însă nimic. Mitraliera lui nici nu deschisese gura toată ziua. Soldații ședeau pitiți în șanțuri, spuneau glume grosolane, numărau bubuiturile și păduchii, sau scriau acasă cărți poștale, pe genunchi, gânditori... Apoi cu cât întunericul se îngroșă, cu atât zgomotele luptei se potoliră, până ce nu se mai auziră decât focuri de armă singuratice, speriate, ca ultimele convulsii ale unui muribund.

O curiozitate arzătoare îl rodea pe David acum. Ce s'o fi întâmplat? Unde s'au bătut? S'a sfârșit oare? Și... care au biruit?

Ii tremurà inima de emoție...

XII

Intr'o casă de câmp, din dosul frontului, se improvizase o popotă unde, când se înnoptă, ofițerii veneau pe rând de pe linie, mâncau la rezezeală și se întorceau în tranșee.

David se așezase la o masă, alături de un căpitan necunoscut. Mâncau amândoi fără să schimbe o vorbă. Dar David nu se putù stăpâni până nu întrebă, cu ochii mari, aprinși:

— Unde s'au luptat?

— La flancuri, camarade... I-am respins sângerous...

David tresări. Totuș mai întrebă:

— D-ta ai fost în foc?

— Firește... Batalionul meu a susținut presiunea cea mai mare... Grea luptă, dragul meu Până la baionetă... Am avut și noi pierderi

serioase, dar dușmanul a fost zdrobit de tot... Numai de bietul Oprișor îmi pare rău...

David te repezî ca un nebun la căpitan:

— Emil Oprișor în batalionul d-tale?... Ce-i cu el?... Ce-a făcut?

— A căzut în mâna inamicului împreună cu două plutoane. Eră flangardă. A fost înconjurat brusc și n'a avut încotro, a trebuit să se predeà... Mare pierdere, spun drept. Mai bine pierdeam o companie întreagă decât să-l fi pierdut pe dânsul. Ofițer excelent, veșnic vesel, îndrăzneț, inteligent... Păcat de el!

Căpitanul plecă îndată cu șapca pe ceafă, cu o țigară de foi între dinți, bombănind Mulțumit și sătul.

David rămase zăpăcit. Pățania lui Oprișor îl puse pe gânduri. Uite omul cu noroc! Aici e regretat, dincolo trebuie să fie felicitat... Ce nu face soarta când vreà!... Il invidià parc'ar fi câștigat la loterie.

Tochmai când se sculă să plece, intră un locotenent care, recunoscându-l, îl apostrofă:

— Știi?... Candale a murit...

— Nu se poate!

— A murit. Un glonte i-a găurit fruntea. Moarte instantanee. Dar s'a luptat admirabil. Imbărbătă soldații, glumea, n'avea astâmpăr, însfârșit superb... Tot regimentul îl regretă. Și mai cu seamă ofițerii care își reproșează pentru că îl bănuiseră că nu va lupta împotriva românilor... Ce vrei? Probabil că tot așa ești bănuțit și d-ta... Situația d-voastră e foarte delicată, evident, o înțelegem cu toții, de aceea și bănuelile sunt oarecum îndreptățite, nu?...

David eși repede fără să răspundă ceva. Eră furios și revoltat, și mergând pe șosea, înspre poziția lui, dădeă din mâini și mormăia ca un apucat.

Nedreptatea soartei îl scoase din fire.

— Va să zică Oprișor vrea și e hotărât să lupte, dar scapă teafăr și e privit bine aici, precum va fi primit bine dincolo... În schimb Candale, care și-ar fi tăiat mai bine mâna decât să tragă un singur foc, moare de glonte frățesc... Bine, dar nedreptatea aceasta

e îngrozitoare... E spăimântătoare !... Atunci ce mă fac eu ?... Ce mi-e scris mie ?...

XIII

Soldații săpau mereu la tranșee, le mai dregeau, le înfrumusețau. Rețeaua de sârmă ghimpată, în licărirea albă a câtorva stele, părea uneori o panglică de flori de ghiată. Câte-o împușcătură, ca un hămăit de câine răgușit, se auzea ici-colo, iar în răstimpuri se înălțau în văzduh rachete orbitoare care se spargeau deasupra satului din vale, îl luminau vre-o două minute, și apoi piereau lăsând în urmă un întuneric des ca zăbranicul.

David s'a trântit jos, înfășurat într'o foaie de cort, și-a pus sub cap o raniță și a adormit. Ce să-și mai chinuiască creierii cu gânduri când soarta e atât de vicleană ? Ii părea rău că s'a frământat degeaba atâtea nopți de zile. De-acuma nu se mai sinchisea. Ce-o fi, să se întâmple !

Se trezi în bubuit de tunuri. Intunericul

nu se limpezise încă. Se uită la ceas: deabiă trei după miezul nopții.

— De vreme ați mai început-o, arde-v'ar focul! mormăi dânsul întinzându-și lenea în oase.

Ascultă un răstimp vâjâiturile obuzelor. Cunoșteă prea bine glasul tunurilor și înțelese îndată că ceea ce se petrece acuma nu-l privește. Se măsurau artileriile... Incet, încet somnul îl birui iar...

Când se trezi a doua oară trozneau și puștile. Rar, nesigur, parcă și ele deabiă s'ar fi deșteptat din somn. Eră ziuă, dar soarele nu se vedeă din niște nouri negri furioși ce se frământau și amenințau. În creștetul cerului vânăț ca peruzeaua însă câteva raze luminoase prevesteau o zi de toamnă frumoasă.

— Ce-i atâta somn pe mine? se întrebă David cotorosindu-se repede din culcuș și ridicându-se să vadă ce se petrece prin prejur.

Se simțiă acuma ușurat și dornic de muncă. De când nu mai simțise el liniștea aceasta rece, hotârâtă, biruitoare! Singur se miră și se

bucură. Parcă somnul i-ar fi luat cu mâna toate îngrijorările și șovăirile.

— Să-ți faci datoria, asta-i -- își zise cu un zâmbet amar. Numai datoria îți dă liniștea și puterea sufletească ce-ți trebuiesc în viață...

I se ivi în minte repede și întrebarea «care datorie?», dar avu puterea s'o înlătore. «Orice datorie e sfântă», mormăi dânsul. În suflet i se sbăteà o încheștare dureroasă, erà mișcat și în ochi aveà lacrimi. Iși înăbuși inima scrâșnind:

— Soarta e afurisită. Soarta e crâncenă... Dar ce poți face împotriva soartei?...

Stăteà în dosul mitralierei, în picioare, într'ogroapă, așa încât jumătate corpul îi rămâneà afară. Se uită înainte spre sat, pe coasta pleșuvă. La marginea satului, în vale, descoperi deodată o linie lungă de puncte mișcătoare.

— Români! bâlbâi dânsul și inima îi băteà să-i spargă pieptul.

Servanții mitralierei din fața lui se uitau la dânsul nerăbdători, îngrijorați, așteptând

ordinul. El însă rămase nemișcat, cu ochii pironiți la linia ceea care începù curând să se apropie, legănându-se, strângându-se și lărgindu-se ca o armonică. În aceeași clipă din tranșee, pornì o răpăială speriată. Puștile trozneau grăbite, iar zgomotul lor se îmbină într'o chelălăială asurzitoare.

Linia veneà mereu mai aproape, cu băgare de seamă, cu popasuri, cu sărituri... Erà acum numai la vre-o șapte sute de metri...

David priveà mereu, fascinat. I-a văzut bine cu binoclul. Aveau uniforme verzui, ca și ale lor, șepci ca ale lor, și pe gulere niște semne verzi închise. Erau mărunți, sprinteni, uscați la față, osoși, harnici, și ochii lor luciau atât de tare încât i se păreà că lucirea ajunge până la dânsul și-l arde ca o întepătură de ac. Deosebì și un ofițer cu o barbă mare, stufoasă, cafenie-închisă, care tremurà și se resfirà sub umere când alergà. Gloanțe subțiri, tăioase, bâzâiau împrejurul lui tot mai des, parcă l'ar fi căutat tocmai pe el.

— Ar fi mai bine — se gândì David fără

să-și poată deslipi ochii dela șirul de soldați de pe coastă.

Deodată văzù o mișcare ușoară, ca și când niște alergători își fac vânt, și auzì lămurit un glas ascuțit urlând:

— Inainte, băeți!

Mai văzù cum sar toți în picioare, fripți parcă, și cum pornesc încoace... Deosebì chiar zăngănitul armelor și al bidoanelor... În clipa următoare însă privirea lui se întoarse la servanții mitralierei. Ochii sperați ai oamenilor lui îl înspăimântară. Se simți întocmai ca și când l'ar fi prins cu mâna într'un buzunar străin. Deschise gura parc'ar fi voit să se apere, dar buzele lui rostiră mașinal, ca și altă dată în momentele de primejdie:

— *Langsam!*

Și mitraliera începù să latre brusc, ca și un câine slobozit din lanț. Valul ce se ridicase se trânti iarăș la pământ. Câțivă se rostogoliră înapoi svârcolindu-se sau încremeniți... Lui David i se părù că aude gemete și înjurături. Mașina urlă mereu, neobosită, răgușită

doar puțin, setoasă de sânge. Niciodată parcă nu făcuse un sgomot atât de înfricoșător. Lui cel puțin îi spântecă inima zgomotul pe care altădată aproape nici nu-l luă în seamă. Gloanțele țiuiau, izbeau pământul furioase, sfârâiau ca o vijelie printre cei din vale...

— *Langsam!* repetă David cu sufletul zdrobit, cu un gest rugător.

Simțea trebuința să oprească vijelia aceasta și totuș n'avea puterea să rostească nici o poruncă...

După un răstimp mitraliera își rări tăcăitul singură, ca și când s'ar fi obosit.

Mai trecu o vreme și cei din vale dădură iar să se scoale, să plece înainte.

Acum însă servanții nici nu mai așteptară cuvântul lui David, ci deschiseră repede un foc de seceră care silii pe cei porniți să se oprească...

Soarele eșise dintre nouri, se înălțase sus și privea aprins la încăerarea oamenilor. Văzduhul clocotea de troznetele puștilor și ale tunurilor....

Pe urmă trecù de amiazi. Mitraliera lătrà mereu, singură, ca o cățea otrăvită, iar linia ostașilor din vale, nu se mai puteà apropià. Cea mai mică mișcare se sfărâmà în năvala de gloanțe care măturà toată coasta.

David stătea mereu nemișcat, cu ochii mereu înainte, cu creerul absolut gol. Nici un gând, nici o dorință nu mai aveà. Numai ochii nu-i puteà luà dela șirul cela verzui de oameni care se svârcoleau nerăbdători, chinuiți. Nu mai știà ce se petrece nici în dreapta nici în stânga; nici nu se mai puteà gândi la asemenea lucruri. Ii erau dragi gloanțele ce veneau din vale și-i șuerau la urechi, care nu voiau să-l atingă, care parcă-i vorbeau, plângeau, îl dojeneau.

— Parcă pe mine mă caută, parc'ar ști că și eu sânt... — își zise David de câtevà ori fără a-și sfârși gândul.

Il cuprinse dorința mare de-a fi izbit de un glonte din vale. Iși închipuià că lovitura aceea va fi mângâierea sufletului său rebegit. Gloanțele însă sâsâiau când furioase, când vesele, și nu-l atingeau...

Gura-i erà uscată. Il chinuià o sete grozavă. Doreà să știe câte ceasuri sânt, își dădeà seama că are în buzunar un ceasornic de precizie și totuș i se păreà că n'are sau simțià o frică atât de cumplită de ceas ca și când ar fi fost vorba de ceasul morții.

— Trebuie să fie vre-o patru ceasuri de când s'au oprit pe loc... de când i-a oprit asta — se gândi dânsul adăogând numai decât cu o disperare istovitoare: Câte ceasuri să fie, Doamne, câte?

Ii erà cald parc'ar fi stat într'un cuptor. Hainele îl ardeau... Apoi deodată, fără să-și deà seama, scoase scrisoarea Elvirei și începù s'o citească liniștit, nepăsător de ceea ce se întâmplà în jurul lui. Citeà și zâmbeà și nu mai auzeà nici hămăitul mitralierei, nici ropotul puștilor, nici bubuitul tunurilor. Se simțeà acuma bine, mulțumit și fericit...

Cine știe câtă vreme a fi trecut? David parcă erà pe altă lume. Nici nu pricepù nimic când se pomeni brusc cu o mână zdra-vănă încleștându-i-se după ceafă și când auzi, aproape, un glas sălbatec, urlând:

— Pune mâna pe el plutoniere!...

Sărî drept în picioare, vrû să se svârcolească, îi trecû prin minte ca o străfulgerare să pună mâna pe revolver, când zărî în fața lui pe ofițerul cela bărbos, cu ochii însângerați, fără chipiu, cu stropi mari de sudoare pe o chelie lucitoare, țipând răgușit, apropiindu-se în goana mare. Mitraliera amuțise. Vre-o doi servanți zăceau cu creerii împrăștiați, iar ochitorul stătea cu mâinile în sus, cu fața îngrozită, în vreme ce un soldat mărunț și negricios îi luă armele.

— S'a sfârșit... Bine că s'a sfârșit! se gândi David strângând cu înfrigurare în palma stângă scrisoarea Elvirei. Se vede că ne-au înconjurat prin flanc... Ce-mi pasă? Bine că se sfârșește..

David se uită la ofițerul cu barbă, lung, duios. Ar fi vrut să zică o vorbă, dar simțea că nu mai are glas. Se minună când totuș își auzi vocea:

— Datoria...

Dar în clipa aceea ofițerul bărbos întinsese revolverul asupra lui David și i-l descărcă în piept, răcnind:

— Pune mâna pe el, plutoniere!...

David simți o izbitură în coaste și apoi îndată o arsură ascuțită. Se clătină pe picioare. După ceafă încleștarea mâinei încetă și el căzî pe țeava fierbinte a mitralierei, îmbrățișând-o ca pe o ibovnică. Nu-l durea însă nimic. Capul îi atârna greu alături. Pe buze îi mai plutea zâmbetul obosit cu care întâmpinase pe ofițerul cu barbă. Pleoapele îi erau ca plumbul și totuș nu le putea închide... Iși dădea seama că moare și se bucură. De-acum s'a sfârșit orice datorie, s'a sfârșit tot. Simțea ușurarea cea mare și ar fi vrut numai să mai aibă puterea să strige cu glas tare că s'a isprăvit datoria. Se sforță să se ridice și nu putu. Din gât însă îi izbucni un gemăt surd:

— Frate... Român...

Plutonierul îi auzi vorbele și se întoarse sălbatec:

— Ne omorâși cinci ceasuri cu mitraliera și acuma mai zici că ești frate?... Grijană și anafura ta de câine!

Cu patul puștii, cu amândouă mâinile, îl

trăznî peste cap. Osul pârâi, țeasta se turtî, iar creerii amestecați cu sânge se scurseră pe țeava mașinii...

În șanțurile dimprejur încăerarea erà în toi. Se sfâșià om pe om, sângele țășneù din răni pătimașe, iar loviturile cădeau vajnice, ucigătoare.

Indată amuți și ultima mitralieră, vânătorii din vale năvăliră ca vijelia, trecură prin sârmele ghimpate, se repeziră în tranșeele dușmane, strigând năpraznic de răsunară toate văile:

— Urrraaa!

Câțiva soldați se năpustiră la mitralieră, descleștară trupul lui David și-l aruncară la oparte ca o sdreanță netrebnică. Mitraliera fù dusă înapoi așa cum erà, cu țeava mânjită de creerii însângerați, și cei ce o duceau, aveau o fericire mare în ochi, glumeau și chiuiau în mijlocul vuetului ce nu se mai potoleà.

Cadavrul se rostogolise și rămăsese cu fața în sus, cu mâinile rășchirate, ca un răstignit. Figura sdrobită parcă mai aveà un zâmbet

amar, iar ochii holbați priveau spre cer mirați, întrebători și totuș mulțumiți. În mâna stângă scrisoarea mototolită erà muiată de sânge.

Biruatorii trecură înainte. David Pop erà singur. Pământul scormonit de ghiulele parcă se potriveà să-i facă culcuș bun, iar soarele milos îl sărutà pe ochii mari minunați, pe obrajii însângerați, pe gura strâmbă, pe toată fața scofâlceită. Și zâmbetul mortului răspundeà și acuma parcă mai umilit, mai necăjit:

— Frate... Român...

TRACIEN
1906

CUPRINSUL

INSEMNĂRI BIOGRAFICE	3
BIBLIOGRAFIE	4
PROȘTI	5
DINTELE	20
OCROTITORUL	54
NEVASTA	97
CASTASTROFA	111

TRACIEN
1906

TRACIEN
1906

VERIFICAT
2017

CARTEA ACEASTA S'A TIPĂRIT ÎN
LUNA MARTIE, ANUL UNA MIE
NOUĂ SUTE DOUĂZECI ȘI UNU,
ÎN ATELIERELE TIPOGRAFIEI
«JOCKEY-CLUB», I. C. VĂCĂRESCU,
STRADA UMBREI No. 4, BUCUREȘTI

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
1987

BIBLIOTECA
CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI